

EDUCAȚIA PENTRU  
CETĂȚENIE ÎNTR-O SOCIETATE  
DEMOCRATICĂ

CONSILIUL EUROPEI

Strasbourg, 26 iunie 2000

DGIV/EDU/CIT (2000) 23

**CONSILIUL PENTRU COOPERARE CULTURALĂ (CDCC)**

**PROIECTUL „EDUCAȚIA PENTRU CETĂȚENIE ÎNTR-O  
SOCIETATE DEMOCRATICĂ”**

Concepte de bază și competențe esențiale referitoare la educația pentru cetățenie  
într-o societate democratică

Prof. François Audigier  
Universitatea din Geneva, Elveția

Translated by: Cristina Mitocariu  
Traducerea: Cristina Mitocariu

Translation was enabled by U.S. Democracy Commission Grant.  
Traducere autorizata de Comisia Statelor Unite pentru Democratie.

**Opiniile exprimate în lucrarea de față aparțin autorului și nu reflectă în mod special politica oficială a Consiliului pentru Cooperare Culturală a Consiliului Europei sau a Secretariatului acestei instituții.**

*Corespondența referitoare la acest raport, la reproducerea sau traducerea în întregime sau parțială a raportului se va trimite la Directorate General IV Council of Europe F-67075 Strasbourg Cedex.*

În 1997, a fost conceput proiectul „Educația pentru cetățenie într-o societate democratică” (ECSD) în vederea descoperirii valorilor și abilităților necesare indivizilor pentru a deveni cetățeni activi, găsirii modalităților ca ei să dobândească aceste abilități și să învețe să le transmită și altora.

La începutul acestui proiect, a fost înființat un grup format din reprezentanți ai ministerelor educației, specialiști, instituții internaționale și ONG-uri, cu toții implicați în domeniul educației privind cetățenia într-o societate democratică. Activitățile proiectului, bazate pe teorie, dar și pe experiența vieții de zi cu zi, au fost împărțite în trei subgrupe, după cum urmează:

A – concepte, definiții:

Scopuri: realizarea unui cadru de concepte privind educația într-o societate democratică și a terminologiei corespunzătoare și identificarea principalelor abilități necesare în practica democratică a societăților europene.

B – proiecte pilot/inițiative privind cetățenia

Scopuri: identificarea, învățarea din experiența altora, evaluarea și încurajarea creării de inițiative privind cetățenia (inițiative inovatoare și stimulative în cadrul cărora cetățenii participă activ în societate, în special la nivel local). Sunt identificate și sprijinite parteneriatele între diverșii factori implicați în educația pentru cetățenie într-o societate democratică (de exemplu, școala, părinții, mass-media, mediul de afaceri, autoritățile locale și instituțiile de educație pentru adulți).

C – sistemele de formare și ajutor

Scopuri: identificarea diverselor metode și moduri de învățare, predare și formare necesare construirii unei rețele de multiplicatori, educatori adulți, formatori pentru profesori în domeniul educației privind cetățenia într-o societate democratică, schimbului de informații și experiență în domeniul ECSD (educația pentru cetățenie într-o societate democratică) și creării unor forumuri de reflecție și discuții.

Numeroasele activități desfășurate între 1997 și 2000 au condus, între altele, la raportul de sinteză al proiectului și la cele trei studii complementare prezentate cu ocazia conferinței finale a proiectului (Strasbourg, 14-16 septembrie 2000).

În plus față de prezentul raport, acestea sunt după cum urmează:

- Educația pentru cetățenie într-o societate democratică: educație permanentă, de César Birzúa, raportul de sinteză al întregului proiect ECSD
- Inițiative privind cetățenia: împuternicire, participare și parteneriate de Liam Carez și Keith Forrester
- Strategii de învățare privind cetățenia într-o societate democratică de KH Duerr, V. Spajic-Vrkas și I. Ferreira Martins.

Informații suplimentare privind activitățile, studiile rapoartele și publicațiile proiectului ECSD se pot găsi pe site-ul proiectului la adresa <http://culture.coe.int/citizenship>.

## CUPRINS

INTRODUCERE	7
1. PROBLEMELE PRIVIND CETĂȚENIA, O PREOCUPARE CRESCÂNDĂ	8
1.1 Câteva ipoteze și interpretări	8
1.2 Limite, paradoxuri, măsuri de precauție	10
2. CONTEXT, CONTEXTE	11
3. CETĂȚEAN, CETĂȚENIE: VARIAȚII ALE NOȚIUNILOR DE BAZĂ ȘI PROBLEME CONCEPTUALE	14
3.1. Nucleul conceptual	16
3.2. Variații și probleme conceptuale	18
4. COMPETENȚE DE BAZĂ	20
4.1 Prima clasificare	21
4.2. A doua clasificare	23
5. PRACTICI	24
5.1. Grupuri-țintă și domenii de intervenție: toți indivizii, toate instituțiile	24
5.2. Inițiative privind cetățenia	25
5.3. Practicile din mediul școlar	25
5.4. Educația permanentă și alte domenii	28
5.5. Abordări convergente, dificultăți similare	29
6. RISCURI ȘI PERICOLE	29
PUNCTE DE SUSPENSIE	31

Scopul acestui studiu este examinarea conceptelor de bază și a competențelor esențiale referitoare la educația pentru cetățenie într-o societate democratică (ECSD). Studiul analizează și completează un raport inițial consolidat prezentat cu numărul de referință DECS/CIT (98) 35. Se bazează în special pe activitatea recentă desfășurată sub egida Directoratului pentru Educație, Cultură și Sport din cadrul proiectului „Educația pentru cetățenie într-o societate democratică” (ECSD)<sup>1</sup>. Studiul este completat de activități prezente și viitoare desfășurate în cadrul acestui directorat și a altor directorate. Rezultatele acestor activități se găsesc în următoarele rapoarte<sup>2</sup>:

- „Către cetățenie într-o societate democratică”, 1994-1995, de Ettore Gelpi
- Rezumat și concluzii la conferința finală a proiectului „Democrație, drepturile omului, minorități: aspecte educaționale și culturale” de Etienne Grosjean
- Raportul întâlnirii de consultare cu privire la ECSD, de César Birzea
- Document introductiv, de Ruud Veldhuis și raport de Marino Ostini la seminarul „ECSD: concepte de bază și competențe esențiale”
- Conferința „Politici și drepturile omului: o problemă de bună practică”, 10-12 decembrie 1997
- „Manual de predare orientat pe practică: poliția și drepturile omului”, 1998
- „Comemorare și cetățenie: de la locuri la proiecte”, seminar organizat la Delphi, 25-27 septembrie 1998
- „Participare democratică la educație și formare”, seminar organizat la Lillehammer, 22-24 octombrie 1998
- „Violența în școli: conștientizarea problemei, prevenire, penalizări”, simpozion organizat la Bruxelles, 26-28 noiembrie 1998
- „Cultura tinerilor, stilurile de viață și cetățenia”, seminar organizat la Budapesta, 8-13 decembrie 1998, completat de studiul „Cultura tinerilor și modernizarea: o lume în devenire”
- Colecția de rapoarte a membrilor grupului proiectului ECSD, 17-19 februarie 1999
- „Provocările educației științifice”, Forumul Comitetului pentru Educație, Strasbourg, 30 martie 1999
- „Diversitatea lingvistică și cetățenia într-o societate democratică în Europa”, conferință organizată la Innsbruck, 10-12 mai 1999
- Studii europene privind cetățenia într-o societate democratică, rapoarte preliminare, 1999
- „Societatea de consum, democrația, cetățenia și solidaritatea: o zonă de conflict” Conferința parlamentarilor și a ONG-urilor, Strasbourg, 31 mai – 1 iunie 1999
- Lista deciziilor subgrupului A din cadrul proiectului ECSD, 31 mai – 1 iunie 1999
- „Seminar pe probleme de împuternicire și responsabilitate: de la principiu la practică”, Delphi, octombrie 1999
- „Brainstorming” și studiu cu privire la „Educația pentru cetățenie într-o societate democratică și coeziunea socială”, 15-16 noiembrie 1999
- „Conferință cu privire la educația pentru cetățenie într-o societate democratică: metode, practici și strategii”, Varșovia, 4-8 decembrie 1998.

---

<sup>1</sup> Prezentarea întregului proiect se poate consulta pe internet la adresa:

<http://culture.coe.fr/postsummit/citizenship>.

<sup>2</sup> Pentru ca textul să aibă o lungime rezonabilă, s-a optat pentru varianta în care nu se citează toți autorii. Este de la sine înțeles că ideile exprimate aici provin din aceste rapoarte, care și ele sunt prezentări consolidate ale numeroaselor studii efectuate în diverse contexte și în care sunt implicați factori din toate statele membre ale Consiliului European.

## INTRODUCERE

În doar câteva decenii, cuvântul „cetățenie” a ajuns să fie printre cele mai frecvent utilizate în discuțiile comunităților din cadrul societății. Acest cuvânt ne vine în ajutor când ne formulăm reacția de răspuns la ceea ce uneori numim criza texturii sociale sau a coeziunii sociale. Conceptul de cetățenie este folosit în special pentru a se încerca stabilizarea și redirecționarea anumitor practici în care sunt implicate școlile și, în sens mai general, educația și formarea. Cu toate acestea, trebuie să mergem dincolo de consensul confortabil și vag care reiese din utilizarea permanentă a acestor formulări generale și să ne implicăm în dezbaterile încinse care se desfășoară pe marginea problemei cetățeniei. Un termen cu o semnificație istorică și socială de o asemenea intensitate nu poate fi folosit în mod indiferent și nu trebuie redus la o serie de vagi rugăminți menite să calmeze atmosfera din cartierele cu probleme sau să restabilească ordinea în școlile scăpate de sub control. Respectarea legii și simțul responsabilității, condițiile de bază pentru orice societate democratică, nu pot fi reduse la obediența pasivă în fața unei ordini sociale echitabile și stabile în mod intrinsec. Prăbușirea regimurilor comuniste din Europa și aparentul consens cu privire la cetățenie într-o societate democratică nu au condus la dispariția dezbaterilor, divergențelor și nici a conflictelor între diferitele state, grupuri și indivizi.

Aceste diferențe provin nu numai din varietatea tradițiilor culturale și sociale destinate, în viitorul apropiat, să se contopească într-o ipotetică cetățenie globală. Ele reflectă, de asemenea, diferitele modalități de evaluare a lumii contemporane, de reconsiderare permanentă a trecutului nostru și de configurare a așteptărilor și a viitorului nostru. Pare ușor ciudat să continuăm să trâmbițăm despre conceptele de libertate și responsabilitate, să facem apel la inițiativa individuală și să aclamăm diversitatea ca pe un bun inestimabil al societăților în care trăim și, în același timp, să însoțim aceste declarații cu fraze despre cerințele și constrângerile de nediscutat și imuabile ale dezvoltării globale. **Libertatea cetățeanului, sau cel puțin o formă tradițională a acesteia, este libertatea de asociere și discuție într-un cadru public dominat teoretic de egalitate între indivizi.**

Bineînțeles, cele mai recente studii afirmă că societățile noastre s-au schimbat în mod radical și odată cu ele și concepțiile teoretice și modalitățile de aplicare a cetățeniei în practică. Conținutul acestui concept se extinde și crește odată cu diversificarea tipurilor de prezență în lume și de relații cu ceilalți. Relațiile și legăturile devin multiple și mobile. Statul, în special statul-națiune, nu mai este privit ca deținătorul absolut și legitim al puterii: este absolut, în sensul furnizării modelului de co-existență într-o lume împărțită în teritorii clar determinate, și legitim, în sensul că reprezintă binele public.

Reflecția asupra conceptelor de educație pentru cetățenie într-o societate democratică este parte integrantă a acțiunii: reflecția dă sens acțiunii și vice-versa. Reflecția și acțiunea nu se află în relație ierarhică de tipul „relației de favoritism” sau în sfere total separate. Acțiunea se sprijină întotdeauna pe un plan al celor implicați, iar reflecția se hrănește întotdeauna din acțiune și își asumă sensul în funcție de experiență. Experiența acceptă sensul doar împreună cu gândirea și cu cuvintele utilizate pentru a exprima, conduce și menține respectivul gând. În acest caz, gândul este de tip dialectic, deși, din motive care țin de editare, unele texte se concentrează mai mult asupra experienței și deci pe diversitate existențială globală, în timp ce altele, cum ar fi cel de față, se îndepărtează într-un fel de experiență concretă. Provocarea constă în a aduce la un loc mai multe experiențe, puncte de vedere și imaginații trăite și exprimate în diversele universuri culturale și sociale. De aceea, acest studiu asupra conceptelor trebuie văzut mai întâi în relație cu rapoartele Consiliului Europei și alte

publicații și, în al doilea rând, cu textele care finalizează proiectul „Educația pentru cetățenie într-o societate democratică”. Toate aceste texte au alimentat și inspirat acest studiu. În afara mării varietăți de resurse, trebuie să amintim și materialele puse la dispoziție, adevărate „lucrări de căpătâi”, de instituții ale drepturilor omului și politico-democratice.

Acest studiu începe cu o prezentare a propriului context social. Mai întâi, vom examina câteva aspecte ale interesului crescând pentru cetățenie și vom descrie limitele acestui studiu care, în parte, sunt dictate de diversele posibile definiții ale cetățeanului ca persoană. A doua secțiune se referă la diversele studii ale Consiliului în vederea dezvoltării discuției despre cetățenie. Se concentrează asupra tinerilor, pentru că educația este în primul rând o problemă care îi vizează pe tineri, dar și asupra autorităților locale, luându-se exemplul poliției. Spre final, această secțiune examinează în general relația dintre stat, societatea civilă și piață, ceea ce reprezintă un subiect de foarte mare importanță. Această prezentare a aspectelor privind contextul general este urmată de o explicație a conceptului de cetățenie bazată pe un model care definește un „nucleu vital” fără de care ideea de cetățenie ar reprezenta niște afirmații vagi și o serie de prelungiri care încă se discută și se prelucrează. Această abordare scoate la iveală mai multe „probleme conceptuale”. În continuare, vom prezenta două posibile clasificări ale competențelor esențiale, în vederea generării de activități, combinării lor într-un tot mai mare, acordându-le un sens mai larg și încurajându-le coerența. Astfel, vom putea scoate în evidență ceea ce este sau nu acoperit de fiecare activitate în parte, în vederea găsirii altor activități care să completeze golurile rămase. Ultima secțiune descrie diverse mijloace practice de punere în aplicare a proiectului „Educația pentru cetățenie într-o societate democratică” și concluzionează cu reafirmarea problematicii și naturii dinamice a cetățeniei. Este esențial să se continue reflecția practică și teoretică asupra unui subiect în continuă transformare. Sperăm ca subiectul cetățeniei într-o societate democratică să fie întotdeauna de mare importanță și că nu îl vom trata superficial.

## **1. PROBLEMELE PRIVIND CETĂȚENIA, O PREOCUPARE CRESCÂNDĂ**

### **1.1 Câteva ipoteze și interpretări**

Acest studiu, bazat pe activitatea desfășurată în ultimii ani, nu se referă la tot ce s-a făcut în domeniul educației cu privire la cetățenie de la înființarea Consiliului Europei. Acest lucru ar necesita studii suplimentare, care ar fi fără îndoială extrem de utile. Spre exemplu, un studiu istoric ar arăta că afirmarea și extinderea termenului „cetățean” sunt evoluții recente.

De exemplu, „Convenția europeană a drepturilor omului”, textul fundamental al Consiliului Europei, nu include termenii „cetățean” sau „cetățenie”. Singura expresie care face referire la acest termen se află în articolul 4 care se referă la „muncă forțată sau obligatorie” pentru a exclude din această categorie „orice muncă sau serviciu care face parte din obligațiile civice obișnuite”. „Declarația universală a drepturilor omului” nu este cu mult mai prolixă; termenul „cetățenie” nu este folosit nici aici, deși întâlnim termenul „naționalitate”, folosit pentru a se afirma că reprezintă un drept. Apartenența la o comunitate politică înseamnă înainte de toate să aparții și să depui un jurământ față de stat, cadrul legal care definește condițiile acestei apartenențe, calificată ca naționalitate. Cetățenia este legată de naționalitate, cea din urmă conferindu-i primele drepturi corespunzătoare. Termenul „naționalitate” acoperă mai multe sensuri și se aplică mai multor situații. Astfel, textele internaționale folosesc termenii „persoană”, uneori „individ”, „om”, dar nu utilizează termenul „cetățean”.

Un alt studiu relevant s-ar putea concentra asupra schimbărilor terminologice ca semn al schimbărilor de preocupări și concepte. Dincolo de diferențele de vocabular și abordări adoptate de diferitele sisteme educaționale, atenția noastră s-a îndreptat, spre exemplu, de la „instrucția civică” către „educația civică”, iar acum către „educația pentru cetățenie”, iar în unele state către „educația privind cetățeniile”. Această evoluție reflectă două tipuri de schimbare: în primul rând, trecerea de la o abordare în care prioritatea predării era transmiterea de cunoștințe, în special despre instituțiile de politică locală, regională sau națională, la o abordare care pune accentul pe experiența individuală și găsirea de practici care să promoveze atitudini și comportamente care să dovedească respectarea drepturilor omului și a cetățeniei într-o societate democratică; a doua schimbare este o extindere substanțială a acestui domeniu atât în ceea ce privește conținutul, având în vedere că nu există aspect al vieții comunității care să nu fie relevant pentru cetățenie, cât și din punctul de vedere al instituțiilor și locurilor avute în vedere, ținând cont că nevoia de educație pentru cetățenie depășește mediul școlar la care a fost limitat în mod tradițional. **Astfel, cetățeanul definit în relație cu autoritatea politică căreia îi aparține pare să facă loc cetățeanului văzut ca persoană care trăiește în societate cu alte persoane, într-o varietate de situații și circumstanțe.**

Să încercăm să dăm o explicație acestor evoluții. Termeni ca „persoană”, „individ” și „om”, a căror prezență în textele internaționale a fost deja subliniată, afirmă superioritatea drepturilor individuale în fața celor colective, în special cele ale statelor. Drepturile individuale protejează persoana împotriva oricărui abuz de putere, de orice tip ar fi el. În conformitate cu înțelegerea actuală a drepturilor omului în Europa, aceste drepturi plasează individul pe poziția cea mai înaltă din societate și presupun că drepturile separate stabilite în fiecare stat trebuie să se supună principiilor acestor drepturi ale omului definite la nivel internațional. **Societatea este creată de și pentru oameni.** Relativ recenta „revenire” a termenului „cetățean” ar fi o modalitate de a reveni la problema „vieții împreună”, o problemă care a fost mai mult sau mai puțin uitată în statele democratice pentru câteva decenii, dar care revine acum mai acut, sub presiunea diferitor factori: excluderea unui număr tot mai mare din populație, extinderea globalizării economiilor și culturilor, cultura fiind diseminată prin mass-media internațională, aducând în discuție trimiterile politice la ultimele două secole în Europa, cum ar fi statul-națiune și mai recenta dimensiune socială a statului bunăstării, riscurile fragmentării etnice și dezvoltarea specificităților exclusive, punerea în discuție a valorilor de bază ale societăților noastre, fenomenele de rasism și xenofobie etc. Unii scriitori au afirmat că conceptul de muncă a devenit inseparabil de cel de coeziune socială, ceea ce înseamnă că excluderea din lumea muncii este una dintre principalele cauze ale amenințării coeziunii sociale. Evoluțiile care au loc pe piața muncii și în politicile publice tind să arate că nici piața și nici intervenția publică nu sunt suficiente pentru a reface coeziunea în întregime. Acest efort necesită o intervenție activă din partea tuturor cetățenilor, în special sub forma asociațiilor voluntare, deși acestea nu vor putea anula nevoia de instituții publice. Spre exemplu, operatorii sociali voluntari nu își vor putea permite niciodată măsurile de siguranță pe care le-au introdus diferite state sub forma salariilor minime. Se pune mai degrabă problema asigurării unei cooperări, decât a înlocuirii unei agenții cu alta. Afirmarea cetățeniei într-o societate democratică se dorește a fi „un răspuns la marile schimbări care au loc în societățile noastre și la deficiențele structurilor politice, economice, sociale și culturale” (Raymond Weber).

**Astfel, am trecut de la o înțelegere a cetățeniei care pune accentul pe sentimentul apartenenței și care, printr-o educație corespunzătoare, asigura transmiterea acestui sentiment, punând un accent deosebit pe supunere la regulile colectivității, la o**

**înțelegere mai individualistă și mai instrumentală a cetățeniei care acordă importanță locului individului și drepturilor acestuia și pune pe plan secund afirmarea identităților colective și parțiale, în sens geografic și cultural, identități întruchipate de stat.** Identitatea și apartenența sunt în schimbare și sunt exprimate în contexte noi și cu alte înțelesuri pe care trebuie să le înțelegem și să le stăpânim. Viața reflectă tot mai mult forța imaginației, emoțiile și afectivul în construcția și exprimarea acestor identități individuale și colective.

## **1.2 Limite, paradoxuri, măsuri de precauție**

Înainte de a reveni la anumite aspecte ale acestui context, trebuie să stabilim limitele, paradoxurile și măsurile de precauție ale acestui studiu. Cetățenia și educația pentru cetățenie sunt domenii aflate în schimbare radicală care afectează toate aspectele vieții în societate. Domeniul este astfel imposibil de delimitat cu precizie și, dincolo de propria subiectivitate, autorul poate fi suspectat de a fi trădat sau uitat ceva. Sursele utilizate în realizarea acestui studiu, deși provin, din punct de vedere material, de la Consiliu, reproduc în felul lor diversitatea de abordări, definiții și puncte de vedere exprimate pe continentul european și care îl influențează. Deși apar puncte de convergență la citirea lor, există și multe diferențe și chiar puncte opuse. Acest lucru este normal și de dorit în orice domeniu democratic. De aceea, voi încerca să scot în evidență punctele importante comune, dar și divergențele și dezacordurile, adresând astfel multe invitații spre a continua dezbaterile și studiile.

O altă limită se referă la ceea ce se așteaptă din partea educației privind cetățenia și termenii folosiți pentru a vorbi despre aceasta. Riscul în acest caz este îmbrăcarea cetățeniei într-o haină prea idilică, referirea permanentă la cetățenie în cazul oricărei activități sociale sau responsabilități, fără a fi întotdeauna clar ce înseamnă această referire. De aceea, este necesar să avem grijă ce cuvinte folosim când vorbim despre cetățenie, schimbările care au loc în cadrul ei și acțiunile cetățenilor, cum ar fi „participarea”, „responsabilitatea”, „cetățenia multiplă”, „identitatea multiplă”, „bogat în diversitate”, „educație neoficială” etc., fără a uita generalizările incluse în categoriile pe care le folosim pentru a vorbi despre lume și oameni: „tineret”, „culturi”, „cultură civilă”, „criza statului-națiune” și aceea a statului bunăstării, etc. Aceste cuvinte ne sunt esențiale pentru a putea gândi și acționa, dar ar trebui să fim precauți în ceea ce privește falsa lor autodefinire, simplificările la care pot conduce, rolul pe care îl pot juca ca sloganuri. În mod evident, autorul nu este nici imun la astfel de utilizări și nici în afara dezbaterilor actuale. De aceea, este necesar să nu uităm nici un moment că cuvintele nu sunt lucrurile la care se referă, că acest studiu și toate textele pe care se bazează sunt construcții intelectuale care încearcă să facă inteligibilă, fiecare în felul ei, o realitate schimbătoare și diversă, reinventată permanent de factori și indivizi în contexte infinite de variate. În situațiile particulare în care ne putem afla, la școală sau în alte locuri în care este prezentă educația pentru cetățenie, fie sub forma unui proiect explicit sau cu o intenție mai discretă, putem realiza doar lucruri limitate și modeste. Condițiile esențiale ale reușitei sunt dimensiunile pragmatice și atenția pentru realitate și oameni. Această modestie garantează ea însăși succesul acestor acțiuni și contribuția lor la afirmarea, dezvoltarea și aprofundarea cetățeniei într-o societate democratică.

În cele din urmă, acest text este o sinteză conceptuală care încearcă să adune tot ceea ce înseamnă cetățenie într-o societate democratică, așa cum este ea înțeleasă în momentul de față, și tot ceea ce se referă la practici educaționale în vasta lor multiplicitate, practici care conduc la reflecții conceptuale. Diferitele concepte, ale căror prezență și importanță sunt

subliniate în aceste pagini, nu funcționează izolat, ci fac parte dintr-o rețea, chemându-se unul pe celălalt, dându-și sens unul altuia, constituind, în baza unor relații stabilite, modele de gândire a realității și acțiunii. Este evident că în ceea ce privește polisemia conceptelor utilizate în acest studiu există mai multe modele. Ori de câte ori va fi posibil, vom încerca să explicăm anumite aspecte ale acestor modele. Aceste încercări rămân la periferia unor probleme mult mai delicate privind concepțiile pe care fiecare dintre noi le are cu privire la ființa umană, viața în societate, ceea ce îi determină pe diverși oameni să acționeze, importanța acordată tradiției, moștenirii sau lucrurilor noi, felul în care întrevădem destinul colectiv și viitorul societăților noastre.

Astfel, relația dintre cetățeni și instituțiile publice politice în spațiul democratic european este văzută ca aflându-se între doi poli. Unul dintre acești poli îl are pe cetățean ca suveran absolut, membru al unei comunități locale care delegă autorităților superioare doar acele probleme de care nu se poate ocupa sau pe care nu le poate rezolva; celălalt pol definește cetățeanul mai întâi ca membru al unei comunități politice naționale ale cărei instituții garantează drepturile și libertățile de care se bucură acest cetățean. În primul caz, puterea centrală reprezintă întotdeauna o posibilă amenințare a libertăților individuale; în al doilea caz, această putere este însăși condiția libertăților, fiind de la sine înțeles că, la toate nivelurile și în ambele cazuri, această putere este generată de cetățeni liberi și egali, iar cei care o exercită se află sub controlul aceluiași cetățeni. Această diferență de concepții nu este niciodată absolută și există diverse poziții intermediare între acești doi poli, în funcție de țară.

## 2. CONTEXT, CONTEXTE

Întreaga activitate a Consiliului, direct sau indirect legată de ECSD, subliniază importanța contextului. Contextul este fie mediul în care cineva trăiește sau un obiect a cărui transformare este necesară în vederea afirmării principiilor legate de drepturile omului. În acest din urmă sens, se impune modificarea contextului, mai precis a contextelor, pentru a permite fiecăruia exercitarea drepturilor sale. Acesta este cazul liberei circulații a persoanelor și bunurilor, inclusiv a bunurilor culturale și a ideilor, a deschiderii mass-mediei către diversitatea culturală și nu o deschidere către fiecare individ sau către fiecare grup, ci mai degrabă o deschidere a întregii mass-media către ceilalți, către producția culturală a celorlalți; această deschidere ridică de asemenea problema accesului fiecăruia la mass-media, care este în mare parte foarte îndeaproape controlată. La fel stau lucrurile și cu tot ceea ce necesită modificări de context, cum ar fi creșterea marginalizării și a excluderii economice și sociale.

Preocuparea pentru coeziune socială joacă un rol central în toate analizele contextuale. Vocabularul care conturează această preocupare creează adeseori o imagine negativă și pesimistă asupra societăților noastre: fragmentare, nesiguranță, corupție, instabilitate, infiltrarea mafiei, discriminare, inechitabilitate crescândă, individualism și încercarea de „a fi în frunte”, concurența dură etc. Acești termeni, aflați în relație de polisemie și pe care i-am folosit ca exemple, acoperă o gamă largă de realități. Acești termeni ambigui sunt folosiți pentru a descrie situații pe care unii le văd ca fiind problematice, iar alții pozitive; spre exemplu, fragmentarea înseamnă și diversitate, concurența înseamnă și inițiativă, iar instabilitatea poate fi și mișcare. Fără a minimiza problemele și suferința umană care apare adeseori în procesul descris, o asemenea acumulare poate fi alarmantă în mod fals și trebuie să evităm crearea stării de panică. Există riscul impunerii unei imagini asupra lumii, împărțită în învingători și învinși, participanți și intruși; în acest scenariu, învingătorii/învinșii se pot învinovați doar pe ei înșiși pentru situația în care se află, datorită incapacității lor de a accepta constrângerile acestei lumi în schimbare și de a lua inițiativa necesară. Este esențial să se

analizeze cauzele și configurațiile clare ale acestor procese, care variază în funcție de locurile, societățile și culturile în care trăiesc cei implicați.

Însăși ideea de context acoperă realități care pot fi analizate în diferite moduri. Spre exemplu, putem identifica mai multe nivele:

- contextele statului, cu tradițiile, culturile, instituțiile și legile lor. Aceste state sunt spații și cadre în care cetățenii discută, se ceartă, își confruntă concepțiile despre cetățenie, putere, educație, viață împreună etc. Studiarea și promovarea ECSD în Europa și în afara ei înseamnă deschidere către diferențele de contexte dintre state, dar și către diferențele din cadrul fiecărui stat în parte, scăpând astfel de reflexele și stereotipurile care îi determină pe oameni să atribuie anumite caracteristici și concepții tuturor cetățenilor unui stat anume, în timp ce în spațiul nostru democratic avem în comun multe referințe, preocupări și teme de dezbatere;
- contextele locale, ținând cont de faptul că termenul „local” se poate aplica unor zone de mărimi și configurații foarte variate, de la cartier sau sat la regiune, contexte determinate de granițe administrative sau de alte criterii, contextele locale în care cetățenii acționează foarte uniți către punctul lor de integrare socială și teritorială;
- contextele mai generale legate de fenomenul de globalizare se referă la procesele și tendințele care includ atât realități locale, cât și pe cele ale statului.

Această distincție între diferitele contexte, în funcție de nevoile la nivel teritorial, trebuie completată avându-se în vedere rețelele. În lumea contemporană, multe fenomene economice, sociale și culturale există și se dezvoltă sub formă de rețele, în funcție de sisteme de relații care nu țin cont de granițe, în special de cele politice și administrative.

În cadrul acestui proiect, nu ne putem ocupa de toate studiile Consiliului Europei care discută aceste contexte și să încercăm în același timp să stabilim relații între ele, să evidențiem caracteristicile fiecăruia, să le identificăm evoluția și să anticipăm viitoarele tendințe. Ne vom limita la discutarea a trei dintre aceste teme studiate ca fiind deosebit de importante în cazul contextului atât pentru reflecție, cât și pentru practica ECSD.

**Culturile tinerilor și stilurile de viață** au reprezentat subiectul unor studii aprofundate. Au fost abandonate formele tradiționale de participare politică și socială, ca moduri de găsimă a locului în societate și stabilire de relații cu ceilalți, în favoarea formării de grupuri bazate pe „sub-culturi”, prefixul „sub” reprezentând nu o apreciere a valorii, ci o categorie anume dintr-un tot cunoscut sub numele de „cultura tinerilor”. Unii specialiști interpretează aceste sub-culturi ca modalități de rezistență împotriva culturii dominante și de creație, prin stiluri de viață, în care îmbrăcămintea, muzica și petrecerea timpului liber joacă un rol esențial, de altfel unicul, în metoda de construire a identității, constituind și un proces de socializare. Aceste metode funcționează în afara instituțiilor tradiționale ale familiei și școlii. Numeroși cercetători analizează aceste sub-culturi ca instrumente de adaptare la schimbările sociale. Sentimentul că trăiești într-o lume în continuă mișcare accentuează atitudinea de „zapare” permanentă. În multe dintre manifestări, important este mai întâi de toate să participi la evenimentul care are loc la un moment dat, eveniment care are loc prin însăși participarea ta. Dacă unii specialiști vorbesc despre capacitatea acestor sub-culturi ale tinerilor de a pune sub semnul întrebării controlul industriilor de cultură comercială, alți specialiști pun accentul pe importanța și puterea de recuperare a acestor industrii. Interpretarea acestor mișcări cu referire la cetățenie este deosebit de delicată. Dacă aspectul creativ și de identificare care creează identități flexibile și mobile este de netăgăduit, importanța extraordinară acordată prezentului,

satisfacției resimțite în prezent, împiedică luarea în considerare a problemelor pe care și le pun societățile noastre și care necesită implicarea pe termen lung a tuturor cetățenilor. Când apare o expresie politică directă, ea se concentrează pe un singur subiect și privește problemele într-un mod foarte fragmentar. Ordinea socială și posibila ei aducere în discuție nu sunt cu siguranță principala preocupare a acestor sub-culturi.

Studiile privind **poliția și drepturile omului** sunt emblematică în ceea ce privește acțiunile pe care trebuie să le întreprindă cei care dețin orice tip de autoritate publică. Aceste studii, efectuate în general în sectorul de drepturi ale omului din cadrul Consiliului Europei, accentuează importanța, în orice societate democratică, a unei forțe polițienești de calitate, formată din oameni care sunt pe deplin conștienți de drepturile omului, ceea ce reprezintă o garanție pentru absența corupției. Poliția este un serviciu public, pentru cetățeni și pentru toți oamenii. Sarcina poliției este să asigure protecție, nu să îi pedepsească pe infractori. Aceasta este responsabilitatea sistemului juridic. Protecția presupune și asigurarea libertăților fiecăruia, astfel încât societatea civilă să fie un loc al inițiativelor și în care fiecare își asumă responsabilități. Această cerință este în special importantă în țările care au înființat de curând instituții politice democratice. Comportamentul și atitudinea poliției sunt cu atât mai importante cu cât constituie manifestarea cea mai vizibilă a puterilor publice. Ca și în cazul celorlalte zone de lucru pe care le-a deschis, Consiliul Europei este un spațiu pentru schimburi și dialog pe această temă, în care diverse oficialități, reprezentanți ai instituțiilor implicate și cercetători descriu experiența lor în crearea unei forțe polițienești democratice. Ca și în cazul altor zone ale studiului social, analizele converg afirmând rolul crucial pe care îl are formarea, fie că e vorba de formare de bază sau de formare la locul de muncă. Acest aspect are legătură atât cu activitatea legată de atitudinea și comportamentul poliției față de oameni, cât și cu activitatea referitoare la drepturile poliției în cadrul instituțiilor sale. Încălcări ale drepturilor omului se întâlnesc în modul în care polițiștii se comportă cu oamenii, cât și în modul în care se comportă unii cu alții. Aceste studii asupra poliției arată de asemenea că drepturile omului și cetățenia într-o societate democratică revin, ca responsabilitate, unor instituții, în special instituțiilor publice, și nu doar indivizilor.

A treia temă pe care o discutăm este mult mai cuprinzătoare. Ea se referă la binecunoscuta relație dintre **stat, societatea civilă și piață**, care este cunoscută și ca **economia de piață, democrația, cetățenia și solidaritatea**. Sunt aceste elemente compatibile în întregime? Răspunsul este bineînțeles foarte complex și depășește cu mult domeniul acestui raport consolidat. Există opinii divergente cu privire la această temă sau chiar diametral opuse. Unii oameni consideră societatea civilă ca principalul forum de inițiativă și libertate, în care statul este un organism subsidiar care, la nevoie, are un domeniu minim de acțiune: justiția, poliția, armata și diplomația sunt singurele domenii în care poate interveni. „Binele comun”, presupunând că această idee are deja un sens, este rezultatul firesc al exprimării intereselor specifice ale celor implicați care se bucură în întregime de libertate. Opusul este o configurație care se concentrează pe importanța unei autorități publice puternice care să garanteze „binele comun”, care la rândul lui se construiește și se dezbate în mediul decizional și egalitar definit de cetățenie într-o societate democratică. Cele două extreme se întâlnesc rareori într-o formă atât de radicală, societatea noastră democratică ocupând deseori diverse poziții intermediare. Cu toate acestea, dificultățile cu care se confruntă statele, în special statele bunăstării, și transformările actuale fac ca prima concepție să fie foarte interesantă. Adepții ei interpretează criza coeziunii sociale ca un eșec al statului bunăstării și propun să se acorde societății civile cadrul maxim, ceea ce este definit ca „economie de piață”. Adepții acestei concepții văd această criză ca rezultat al schimbărilor care fie sunt necontrolate, fie sunt cel puțin cauze ale excluderii și ale rupturilor sociale. Această discuție trebuie să

continue pentru că ne provoacă înțelegerea, analizarea dificultăților existente și implicit definirea acțiunii care se impune, inclusiv educația pentru cetățenie într-o societate democratică.

Oricare va fi rezultatul acestor discuții, dacă vom combina elementele menționate anterior sau realitățile la care se referă într-un mod cât mai firesc, ele nu vor fi fixate suficient, așa cum ar părea. Spre exemplu, diferența de nivel a veniturilor se accentuează, cei bogați, atât indivizii cât și statul, se îmbogățesc, iar săracii sărăcesc. Marile întreprinderi multinaționale și transnaționale și instituțiile economice sunt mult mai puternice decât majoritatea statelor; cel mai recent raport UNDP arată că averea celor mai bogați 200 de oameni din lume depășește la un loc venitul unui grup de state care reprezintă 41% din populația mondială (2,3 miliarde de oameni). Unii vorbitori prezenți la Conferința parlamentarilor și a ONG-urilor au subliniat că acțiunile guvernamentale, în special în Europa, sunt orientate de câțiva ani către o mai mare integrare a economiilor naționale în comerțul mondial, conducând la renunțarea la suveranitate, nu în favoarea instituțiilor democratice infranaționale sau supranaționale, ci în interesul acestor întreprinderi sau instituții, care nu sunt deloc democratice. Există o tendință puternică de declanșare a unei crize de dezamăgire datorată politicii și de punere sub semnul întrebării a puterilor statului, în special a dimensiunii de bunăstare a statului, și de aceea se așteaptă ca societatea civilă să ia inițiativele necesare în vederea menținerii și dezvoltării legăturilor sociale. Este oarecum paradoxală exprimarea îngrijorării cu privire la insuficiența democrației și totodată acceptarea dezmembrării instituțiilor politice și democratice în folosul unei mișcări mai mult sau mai puțin coerente a inițiativelor sociale a căror legitimitate este afirmată prin însuși faptul de a exista. Formele democratice și politice trebuie să evolueze și să se schimbe, însă nu trebuie să luăm în considerare „întoarcerea” cetățeanului, apelul necesar la o cetățenie care presupune inițiativă, proximitate și responsabilitate, ca rezultat fericit al crizei statului și al instituțiilor politico-democratice. Nu există nici un motiv pentru care piața, și anume oamenii și instituțiile care o domină, ar trebui să decidă în favoarea binelui comun. Este oare piața unul din acele locuri sau chiar singurul loc unde se produce binele comun? Este eficiența economică, în conformitate cu principiile unei economii de piață liberă foarte nereglementată, o cale sau chiar singura cale de a ajunge la binele comun, la definiția lui și la realizarea lui? Problema binelui comun este de natură politică și necesită o discuție cu toți cetățenii și existența unor instituții care să garanteze respectarea principiilor democrației și a drepturilor omului, în special egalitatea și libertatea. Astfel, societatea civilă nu poate exista în mod democratic fără instituții politico-democratice, și anume instituții controlate de toți cetățenii, care să garanteze libertățile fundamentale și liberul acces al tuturor la bunurile publice, fie că este vorba de drepturi cum ar fi educația sau îngrijirea medicală, fie de justiție. În schimb, tot responsabilitatea societății civile este și promovarea și organizarea dezbaterii democratice în vederea identificării și discutării problemelor mari și mici din societate de care sunt responsabili cetățenii. În ultimul rând, un subiect de discuție este justiția, în sens mai degrabă etic decât instituțional. Această problemă revine într-o gamă largă de proiecte de cercetare din domeniile filozofic și de științe politice. Problema include o abordare specifică a sensului noțiunii de viață de comunitate, coexistență și scopul necesar al fiecărei societăți. Ne vom întoarce la această problemă ulterior, când vom discuta despre responsabilități.

### **3. CETĂȚEAN, CETĂȚENIE: VARIAȚII ALE NOȚIUNILOR DE BAZĂ ȘI PROBLEME CONCEPTUALE**

În cele ce urmează, vom stabili nucleul conceptelor de cetățean și cetățenie și de asemenea vom introduce variații și întrebări cărora este supus nucleul conceptual. Datorită schimbărilor

rapide care au loc în societățile noastre și a modurilor în care este privită și trăită cetățenia, este esențial să se reafirme ce reprezintă elementele esențiale ale conceptului de cetățenie într-o societate democratică. Aceasta ne-ar permite să evităm să numim „cetățean” orice inițiativă, comportament sau atitudine dacă sunt luați și alții în considerare. Toate societățile au creat și pus în aplicare reguli cu privire la viața în colectiv, metode de rezolvare a conflictelor, modalități de a trăi împreună cu alții, cu alții în cadrul societății și în afara ei și cu cei care nu fac parte din societate. Ce are deosebit referirea la cetățenie într-o societate democratică? Ce presupune această referire în ceea ce îi privește pe indivizi sau instituții, oricare ar fi aceștia? Un cuvânt sau o referire care se transformă în ceva vag și neclar nu ne mai ajută pentru a gândi sau orienta acțiunea, ci servește doar la realizarea unui consens fără implicații majore, cu care fiecare se poate împăca, pentru că nimeni nu a pus nimic vital în joc.

Ca toți termenii folosiți când este vorba despre viață politică și socială, „cetățenia” este departe de a avea un sens general acceptat și stabil. Este tot mai mult acceptat că este vorba de un concept multiform<sup>3</sup>. Fără îndoială, acest lucru are consecințe importante asupra competențelor de bază ale ECSD. Această situație este perfect normală și legitimă. Dacă aceste competențe încearcă să nu fie în contradicție cu principiile comun acceptate pentru definirea unei societăți democratice, instituțiile noastre politice și sociale se încadrează în diverse tradiții și iau forme multiple. În plus, sensurile termenului „cetățenie” sunt deschise noilor experiențe pe care viața ne determină permanent să le inventăm și noilor forme pe care cetățenia și viața politică și democratică le vor lua în viitor; este, de aceea, normal și chiar de dorit ca toate acestea să se schimbe. Cuvintele folosite în fiecare limbă reprezintă o dovadă a acestei diversități. Cuvintele sunt instrumentele cu care fiecare persoană, cultură, prin utilizare, își construiește și exprimă concepțiile proprii cu privire la viața socială și politică, libertate și relațiile cu ceilalți. Aceasta face ca orice încercare de construcție sintetică să devină deosebit de dificilă, pentru că orice încercare în acest sens ar putea fi suspectată de reducere a diversității experiențelor, a modului de a gândi și, în consecință, de amenințare a standardizării, o amenințare reală sau presupusă, foarte prezentă în multe discursuri orale și în multe imagineri individuale și colective. În acest loc, ne găsim întotdeauna între afirmarea identităților colective bazate pe diversele concepții politice care s-au dezvoltat în contextul statelor care sunt astăzi recunoscute la nivel internațional și căutarea de elemente comune în vederea construirii unei Europe democratice, un spațiu european al libertății, egalității și solidarității. Acest spațiu european are multe dimensiuni și aspecte complexe, care în mod evident nu sunt limitate doar la universul politic, chiar dacă examinarea condițiilor juridice și politice este întotdeauna necesară pentru exercitarea libertăților și protejarea drepturilor.

O privire rapidă în cinci dicționare<sup>4</sup> ale unor limbi diferite este foarte pertinentă. Putem astfel scoate în evidență nuanțele și chiar diferențele, care sunt prezente în textele de bază ale acestui studiu, redactate de autori din diverse state, cât și numeroase culturi legislative și politice diferite. Fiecare dintre acești autori se exprimă în propriul cadru cultural, chiar dacă ia în considerare, cât mai mult posibil, multitudinea punctelor de vedere exprimate în ședințele de lucru ale Consiliului Europei<sup>5</sup>.

---

<sup>3</sup> Dl Ernst Jouthe, sub-ministru adjunct, responsabil cu relațiile civice în Québec, vorbește de un „concept polisemantic și contestat”. Seminarul „Concepte de bază și competențe esențiale”, 1997, documentul DECS/CIT (98) 7 addenda.

<sup>4</sup> Alegerea acestor cinci dicționare a fost determinată de capacitatea autorului prezentului studiu de a înțelege sensul definițiilor incluse în respectivele dicționare.

<sup>5</sup> Și aceasta este o problemă delicată. Deși fiecare se exprimă în contextul culturii din care face parte, cultura sa este fără îndoială omogenă și închisă. În fiecare stat european se dezbate, uneori cu aprindere, problema noțiunilor de viață politică și socială. În cele din urmă, nimeni nu „reprezintă” o cultură, nici o cultură nu este reprezentată de o persoană.

Engleză: **cetățean** ... 1 persoană care locuiește într-un oraș și nu la țară: *cetățenii Parisului*. 2 persoană care are drepturi depline într-un stat, fie prin naștere, fie prin câștigarea acestor drepturi: *imigranții care au devenit cetățeni ai Statelor Unite*. Cf. *supus britanic*; *cetățean al lumii*, persoană cosmopolită. **cetățenie** ... a fi cetățean; drepturile și îndatoririle unui cetățean.

Germană: **cetățean, burghez** (...) *locuitor al unui oraș sau al unui stat; persoană care face parte din starea a treia, din burghezia înstărită; civil; cetățean al Statelor Unite ale Americii; persoană care face parte dintr-o universitate; un cetățean onorabil al orașului nostru*

**Calitatea de a fi burghez** (...) *persoană care face parte din burghezie, persoană nenobilă*

Spaniolă: **cetățenie** 1. Calitatea de cetățean al unui oraș. Dreptul de a fi cetățean al unei anumite țări. (v. NAȚIONALITATE, NATURALIZARE). 2. Civism. Comportamentul unui bun cetățean: „Se votează pe baza cetățeniei”.

**cetățean, ă** (adjectiv și substantiv) 1. *Locuitor și vecin al unui oraș*. 2. Se aplică oamenilor dintr-un oraș vechi sau dintr-un stat modern, împreună cu drepturile și îndatoririle pe care le presupune; datorită acestor drepturi și îndatoriri, cuvântul capătă și primește prin intermediul adjectivelor o valoare morală și un conținut afectiv: „Este un bun cetățean cel care respectă legea. Este cetățean al lumii.” (v. „ORIGINAR DIN, SUPUS; PATRICIAN, *cetățean roman, cetățean al republicii*. CIVISM, VALOARE civică. NAȚIONALIZARE, NATURALIZARE. LIBER, CETĂȚEAN”) 3. Altădată, locuitor al unui oraș, aparținând unei clase intermediare între „cavaler” și „artizan”. 4. „Om bun”. Persoană care face parte dintre oamenii de rând.

Italiană: **Cetățenie**, toți locuitorii unui oraș; *cetățenii sunt invitați la o sărbătoare dantescă*. 2. apartenența la o societate organizată a unui stat; cetățenia de origine; cetățenia dobândită / cetățenie mică, nu se bucură de drepturile politice și de obligația serviciului militar / cetățenie dublă, apartenența unui singur individ în calitate de cetățean a două state.

Franceză: **cetățean, ă** ... (sec. XVI, „concetățean”; ... al orașului). ◇1° *inv.* sau *ir.* Locuitor al unui oraș ... ◇2° (sfârșitul sec. XVII) *antic* Cel care aparține unui oraș (2°), este abilitat să se bucure, pe teritoriul acestuia, de dreptul orașului ... ◇3° (sec. XVIII) *Modern* Individ considerat ca persoană civică, în special dintr-o țară care este republică ... ◇4° (sec. XVII; 1°). *Cetățean al lumii*, care pune interesul umanității mai presus de cel național **Cetățenie**: ... calitatea de a fi cetățean. *Cetățenia franceză*.

### 3.1. Nucleul conceptual

În ciuda diferențelor din cadrul fiecărei definiții și dintre limbi, există câteva puncte comune care conferă astfel o bază solidă pentru explorarea cetățeniei. Întotdeauna se pune problema apartenenței la o comunitate, ceea ce presupune politică și drepturi, în special drepturi politice. În acest sens, cetățeanul este întotdeauna co-cetățean, cineva care trăiește împreună cu ceilalți. Această comunitate se definește în principal la două niveluri: pe de o parte, nivelul local, orașul, adeseori în sensul urban, în care persoana locuiește, căruia îi aparține, și pe de altă parte, statul, care are legătură cu calitatea de cetățean<sup>6</sup> care conferă drepturi depline

<sup>6</sup> Stat, națiune, stat națiune ... aceste concepte necesită o analiză care depășește cadrul acestui studiu. Națiunea este asociată cu diferite noțiuni, nu numai aceea a contractului social sau politic, dar și de cultură și culturi, limbă

acordate membrilor statului respectiv. Această apartenență se referă întotdeauna la un nivel de organizare politică, la un nivel de autoritate și la drepturi; cu alte cuvinte, cetățean și cetățenie presupun întotdeauna delimitarea unui teritoriu sau a unui grup, un teritoriu unde se aplică drepturile, un grup format din toate persoanele cărora li se aplică aceste drepturi; drepturile sunt legate mai întâi de toate de politic și juridic. În cele din urmă, în funcție de tradiție, accentul poate fi pe nivelul local, ca prim nivel de apartenență, și un spațiu suficient de limitat astfel încât să-i fie mai ușor persoanei să fie activă și să participe, sau pe nivelul statului național, ca nivel principal, unde se stabilește legea și se construiește identitatea publică colectivă. Nici unul dintre nivele nu este exclusiv în nici un stat; este mai degrabă o problemă de prioritate care trebuie pusă în acord cu unul sau altul dintre nivele, o alegere care are consecințe pentru concepțiile de ECSD.

Această trecere în revistă poate părea paradoxală într-un moment în care puterea politică, în special cea a statelor, este pusă sub semnul întrebării de dezvoltarea unor mari entități economice multi-state și a unor mari întreprinderi multi-, trans- și chiar supra-naționale. Este de asemenea paradoxal acest lucru într-un moment în care se înmulțesc solicitările anumitor drepturi și când se dezbate posibilitățile de extindere a măsurilor menite să recunoască și să protejeze anumite drepturi ale persoanelor și grupurilor.

Această trecere în revistă este încă incompletă. Ar trebui adăugat că cetățeanul și cetățenia există în spații democratice, spre exemplu în spațiile în care persoanele au drepturi și demnități egale și unde legea este făcută de oameni pentru oameni. Egalitatea politică și juridică, împreună cu principiul nediscriminării, se combină cu urmărirea maximului de extindere a libertăților. **Cetățeanul este o persoană care are drepturi și îndatoriri într-o societate democratică.** Primul drept este acela de a stabili legea; prima îndatorire este aceea de a respecta legea, exercitându-și libertatea, dezvoltându-și inițiativele, organizându-și relațiile cu ceilalți în cadrul definit de lege. Cetățenia într-o societate democratică implică astfel autonomia individului ca valoare primară, cu toate riscurile implicate pentru puteri; în plus, numeroase discuții și acțiuni corespunzătoare încearcă să realizeze un fel de moderare a acestei autonomii-libertate făcând apel la simțul responsabilității și la cunoașterea obligațiilor juridice și chiar morale pe care le presupune viața împreună și respectarea celui alt și a altor grupuri.

**Competențele de bază asociate cu cetățenia într-o societate democratică sunt cele determinate de construirea unei persoane libere și autonome, conștientă de drepturile și responsabilitățile sale într-o societate în care puterea de a stabili legea, și anume regulile vieții comunității care definesc cadrul în care libertatea este astfel exercitată, și unde numirea și controlul asupra persoanelor care exercită această putere se află sub supravegherea tuturor cetățenilor.**

Cu toții vom recunoaște aici primul principiu al drepturilor omului - „Toți oamenii se nasc liberi și egali în demnitate și drepturi” – și consecințele acestuia într-o societate democratică care este legată în mod intrinsec de acest principiu. La toate nivelurile, autoritatea publică este o emanație a cetățenilor, în folosul cetățenilor, controlată de cetățeni. Accesul la bunurile comune, cum ar fi școlarizarea, îngrijirea sănătății și chiar munca, este supus teoretic regulilor egalității. Criza politică din democrațiile noastre este astfel o criză în căutarea egalității în fața

---

și limbi, posibilitatea de a aparține, etc. De asemenea, ar fi necesară plasarea într-un context istoric a ideii de stat națiune și a formelor specifice pe care le-a luat în diversele state europene, pentru a o examina ca noțiune istorică, creată la un moment dat, într-un context anume și care nu judecă anterior alte forme politice care vor apărea în viitor.

tendințelor către fragmentare și putere crescândă a forțelor economice importante. În cele din urmă, trebuie observat că drepturile se află deasupra tuturor libertăților, capacităților de acțiune și sunt mai puțin niște constrângeri impuse și recepționate în mod pasiv.

Accentul pus pe „nucleul” noțiunii de cetățenie nu eclipsează celelalte aspecte ale cetățeniei – economic, social și cultural. Mult timp, cetățenia a fost limitată la sfera politicii și încă și mai mult la simplul act de a vota; declararea și existența drepturilor economice și sociale au fost dezbătute un timp în legătură cu drepturile omului. Fără a dori să reafirmăm conceptul sugerat de Marshall, este important să afirmăm natura complementară a drepturilor civile și politice și a drepturilor economice și sociale. Este vitală asigurarea condițiilor materiale minime pentru supraviețuirea și accesul la anumite bunuri „esențiale” dacă se dorește ca drepturile și libertățile politice garantate tuturor să nu ajungă la zero; pe de altă parte, definirea drepturilor economice și sociale și a condițiilor de acces la ele pot rezulta dintr-o dezbatere democratică susținută de drepturile civile și politice. Departe de a se afla în opoziție, aceste două categorii de drepturi se susțin una pe cealaltă. Aceste drepturi economice și sociale au în mod clar o dimensiune juridică. Ne vom referi ulterior la problema drepturilor culturale, având în vedere că ele sunt controversate și nu au fost încă precis definite. Ne vom referi ulterior la problema drepturilor culturale, având în vedere că ele nu au fost încă asigurate, cu atât mai puțin stabilizate, și sunt controversate.

Pe acest fundal, ECSD este proiectul de educație și formare în care există cele mai multe tensiuni, ambivalențe și chiar contradicții. Scopul său nu este nici tehnic, nici profesional. Se referă la individ și la relațiile lui cu ceilalți, la construirea de identități personale și colective, la condițiile vieții împreună. Acest proiect trebuie să se confrunte cu inserția individuală și socială, particulară și universală, și deja prezentă, și cu inventarea viitorului, construirea unei lumi a viitorului, acceptarea unei realități pre-existente și dezvoltarea unei abordări critice.

### **Toți cetățenii statelor democratice pot beneficia și în același timp pot oferi educație pentru cetățenie într-o societate democratică.**

Această abordare definește scopul principal al ECSD. La acest nivel, distingem între:

- definiția politică și juridică a cetățeniei într-o societate democratică legată de statutul acordat tuturor celor care aparțin de drept unei comunități publice; având în vedere că cetățenia se bazează pe această apartenență, nu trebuie uitat că străinii au și ei numeroase drepturi, printre care majoritatea drepturilor economice și sociale;
- competențele dorite sau așteptate, cerute sau visate, astfel încât modul în care acest statut este privit și în care drepturile și îndatoririle corespunzătoare sunt trăite permit menținerea și evoluția acestui statut către o mai mare libertate, egalitate și democrație.

### **3.2. Variații și probleme conceptuale**

În plus față de conceptele de bază legate în principal de dimensiunea politică și juridică a cetățeniei într-o societate democratică și de drepturile omului – egalitate, libertate, demnitate, drept, lege, putere și alte câteva – trebuie atribuit un loc aparte unor abordări și domenii relativ noi care sunt bogate și controversate.

În primul rând, trebuie să avem în vedere toate adjectivele pe care oamenii le alătură termenului cetățenie. Fără a fi exemple de prețiozitate lingvistică, aceste adjective indică mai mult sau mai puțin sensuri precise și împărțite. Primul dintre ele este bineînțeles

„democratic”. Pentru Consiliul European, acest adjectiv subliniază faptul că este vorba despre o cetățenie bazată pe principiile și valorile pluralismului, întâietatea legii, respectarea demnității umane și a diversității culturale ca bogăție. Alte adjective cum ar fi „pluralist”, „deschis”, „cu experiență”, etc. exprimă refuzul de a fi limitat la un singur concept rigid care să sune ca un slogan care ar putea înmulți încercările motivate de a construi sensul cetățeniei într-o societate democratică și a inventa continuu noile forme pe care le ia.

Astfel, conceptele de participare, democrație sau cetățenie participantă par să fie tot mai mult recunoscute ca fiind vitale pentru viitorul vieții noastre împreună. Se pune problema ca fiecare să aibă un loc în societate și să contribuie la dezvoltarea ei la orice nivel, dincolo de actul politic de a vota. Se pune problema ca fiecare să aibă control asupra mediului în care trăiește. Reducerea obstacolelor la participare, în special a obstacolelor socio-economice, reprezintă o parte integrantă a oricărei strategii menite să întărească cetățenia într-o societate democratică.

În al doilea rând pentru ECSD, apare tot ceea ce are legătură cu instituțiile de educație și formare. Dacă am face un inventar, chiar și unul incomplet, ar fi prea lung pentru această lucrare. Cu toate acestea, dacă ECSD trebuie să fie o preocupare constantă a tuturor cetățenilor și a tuturor instituțiilor într-o societate democratică, are sau trebuie să aibă o prezență explicită și prioritară în instituțiile de educație și formare, în special în școli. **Cooperare, participare, dialog și respect sunt cuvinte care desemnează atitudini pe care trebuie să le aibă toți oamenii dintr-o școală**, în special adulții, atitudini care trebuie să inspire activitățile în școli și atmosfera generală a vieții într-o școală.

În al treilea rând, un nou domeniu s-a dezvoltat în ultimii ani referitor la problema drepturilor culturale, pe care aici o asociem cu cea a identităților. Numeroși autori subliniază astăzi importanța identității individului ca fiind mobilă și pluralistă, având capacitatea să garanteze libertatea de apartenență la un grup sau altul sau la mai multe grupuri, libertatea de a nu aparține sau de a schimba. O componentă esențială a identității individului este bineînțeles componenta culturală, inclusiv în primul rând limba și tot ce implică ea; această componentă ridică imediat problema calității de membru a unor grupuri, comunități, popoare (aceste cuvinte au o mare încărcătură emoțională), care construiesc identitatea fiecărui individ, în special aceea în care crește o persoană, și care reprezintă atât o moștenire, cât și un „aici și acum”. Drepturile culturale sunt considerate ca o nouă generație de drepturi ale omului, după drepturile civice, drepturile politice și drepturile economice și sociale. Deși există un acord destul de mare asupra importanței acestor drepturi culturale și asupra a ceea ce le justifică, cum ar fi respectarea diversității culturilor și afirmarea bogăției schimburilor și a fertilizării încrucișate, luarea lor în calcul efectivă în cadrul unor concepte politice a diferitelor state este mai delicată.

Gândirea și decizia oscilează între necesitatea construirii unui spațiu public comun în care cetățenii să împărtășească suficiente referințe pentru a putea discuta, trăi împreună și a-și construi viitorul și un întreg set de consecințe la care speră sau de care se tem, legate de foarte puternica afirmare a diferențelor și particularităților. Deși realitatea multiculturală a societăților noastre este în general acceptată, tratamentul politic și juridic al acestei realități, cum ar fi definirea acestor drepturi, cele care revin persoanelor și chiar cele ale grupurilor responsabile de aceste drepturi, fără a uita dimensiunea teritorială a definiției grupurilor sunt și trebuie să fie în continuare discutate și construite<sup>7</sup>. Deschiderea către ceilalți este o

---

<sup>7</sup> Vezi „Drepturile culturale la Consiliul European, 1949-1997”, document DECS/SE/DHRM (97) 5.

competență de bază a cetățeniei (vezi mai jos); la ea se adaugă, după multe altele, realitatea și valoarea fertilizării încrucișate, nevoia de a face loc dimensiunii istorice și critice, ceea ce face posibilă istoricizarea culturilor, pentru a scoate în evidență instabilitatea lor, liniile lor de forță, continuitatea schimburilor și evoluțiilor și invenția foarte frecventă a tradițiilor. Nu știm cum vor arăta culturile de mâine, dar cu siguranță nu vor fi ceea ce sunt astăzi sau ce au fost ieri.

Problema dimensiunii culturale a cetățeniei se pune pe un plan mai general. Un scop fundamental al cetățeniei într-o societate democratică este reintroducerea culturii democrației. În mod similar, deși sentimentul de apartenență se diminuează în mod clar în termeni de valori împărtășite, identitate, moștenire istorică și memorie, dimensiunea culturală este legată în mod inextricabil de o proiecție în viitor, de capacitatea de a realiza un proiect colectiv.

În paralel cu ideea unui proiect colectiv care implică o relație cu ceilalți, în special capacitatea de inițiativă și recunoaștere a celorlalți, un mare accent se pune în prezent pe conceptul de responsabilități. Este oare un răspuns la individualizarea și fragmentarea societăților noastre, urmărirea coeziunii sociale și a noilor baze morale ale vieții împreună? În mod clar, această noțiune trebuie studiată mai mult, fără a se aduce în discuție principiile drepturilor omului și fără a face din ea instrumentul unei noi conformări sociale. Spre exemplu, accentul pe responsabilitate la nivel local nu trebuie să ne determine să neglijăm alte forme de responsabilitate, mai îndepărtate, repercusiunile deciziilor locale în alte locuri și impactul deciziilor luate în altă parte asupra situațiilor locale. Analizarea responsabilității va avea de câștigat fiind bazată pe practica educației privind cetățenia într-o societate democratică.

Cuvântul „responsabilități” deschide cel puțin două căi de cercetare, aceea a legii, care include ideea de responsabilitate juridică, și una mai largă a unei capacități de a-i recunoaște pe ceilalți și a unei datorii de a răspunde la libertatea lor ca persoane care se află în posesia unor drepturi. Această din urmă abordare este diferită de prima și o completează. Este diferită pentru că este în favoarea identificării ideii unei căi complementare a responsabilității<sup>8</sup> pentru fiecare individ și este complementară pentru că nu neagă importanța relațiilor sociale și interpersonale. Aceasta îndepărtează orice ruptură între instituțiile publice, pe de o parte, având relații bazate pe conceptul de supunere puțin „incorect din punct de vedere politic” și pe de altă parte, comunitatea în totalitate, societatea civilă neinfluențată de nici o instituție, aprobată de societate care ar considera-o ca mediul arhetipal pentru libertate. O asemenea libertate nu este a oricărui individ care are putere în afara societății, care consideră societatea ca o limită a puterii. Libertatea este un proces continuu de construcție în interiorul relației între individ și ceilalți, între lume și el însuși. Instituțiile nu sunt obstacole, ci cadrele necesare umane, prescriptive și axiologice ale acțiunii. Responsabilitățile sunt legate de ideile de libertate și putere, ceea ce conferă conceptului de „cale” întregul său sens.

#### **4. COMPETENȚE DE BAZĂ**

Aici s-a deschis un domeniu aproape nelimitat de experiență și atitudini, de cunoștințe și comportamente. Mai mulți autori își exprimă rezerva cu privire la posibilitatea și, mai întâi de toate, valoarea creării unei liste. Ei subliniază natura oficială și foarte nerealistă a unei astfel de acțiuni. Lista care s-ar realiza ar fi întotdeauna provizorie, ceea ce nu ar fi un lucru serios, dar, lucru mai important, lista ar constitui o serie de generalizări și locuri comune, dând impresia că este necesar să fie învățate toate competențele menționate prin educație. Această

---

<sup>8</sup> Vezi Seminarul privind împuternicirea și responsabilitatea: de la teorie la practică, Delphi (Grecia), octombrie 1999, Document CDCC/Delphes (99) 4.

extindere infinită ar avea efectul pervers de discreditare a unei astfel de liste și a valorilor, principiilor și obiectivelor pe care le conține. Cum să evităm o lungă litanie de competențe a căror sumă ar trebui să definească perfecțiunea umană personală și socială, în timp ce viața de zi cu zi ar avea grijă să o anuleze aproape în permanență? Acești autori preferă să pună eforturile în slujba studierii condițiilor necesare acestei educații. Alți autori consideră că dimpotrivă este necesar să se pună puțină ordine într-un domeniu atât de vast: pentru ei, un efort care trebuie făcut îl reprezintă încercarea de a clarifica și clasifica natura extensibilă la infinit și permanent schimbătoare a competențelor cetățenilor.

Aceste două abordări nu sunt antagonice. Conceptele care listează și clasifică competențele nu pot ține locul acțiunii și intervenției, dar pot fi utile în sensul că aduc puțină claritate în acest univers permanent deschis. Ele oferă un cadru teoretic care poate fi utilizat pentru a defini, orienta, incita și analiza activitățile. Au fost propuse mai multe clasificări în mai multe ocazii, de autori diferiți, pentru a ne ajuta, având în vedere că există multe căi de a explica ECSD. Am dori să accentuăm că aceste concepte sunt create pentru a ne ajuta și de aceea trebuie să le luăm ca atare și să încercăm să le îmbunătățim comparându-le permanent cu realitatea.

#### 4.1 Prima clasificare

Prima clasificare cuprinde trei categorii mari de competențe: competențe cognitive, competențe afective și cele legate de alegerea valorilor, cele care au legătură cu acțiunea. În cele ce urmează vom clarifica puțin conținutul fiecăreia dintre aceste categorii:

- **competențele cognitive.** Se pot separa în patru familii:
  - **competențele de natură juridică și politică**, spre exemplu cunoștințele privind regulile vieții în colectiv și condițiile democratice de stabilire a acestor reguli, cunoștințele privind puterile într-o societate democratică, la toate nivelurile vieții politice; cu alte cuvinte, cunoștințele despre instituțiile publice democratice și regulile care guvernează libertatea și acțiunea, necesitând conștientizarea că aceste instituții și libertăți sunt responsabilitatea tuturor cetățenilor. Competențele juridice sunt „arme” cu care cetățenii își apără libertățile, își protejează indivizii și luptă împotriva abuzului de putere al celor care dețin autoritatea;
  - **cunoștințe din lumea actuală**, cunoștințe care implică, ca și cele menționate anterior, o dimensiune istorică și una culturală. Pentru a putea lua parte la dezbaterile publice și pentru a lua o decizie valabilă cu privire la alegerile oferite într-o societate democratică, trebuie să știm despre ce este vorba, să avem cunoștințe despre subiectele care se discută. În vederea înmulțirii domeniilor cunoștințelor teoretice și practice, nici un individ nu poate avea competență totală; aceasta ridică probleme dureroase de alegere în domeniul educației. Aceste dificultăți au fost accentuate de natura provizorie a unei mari părți a acestor cunoștințe și de nevoia de a forma oameni pentru a accepta mobilitatea și ideile noi. Capacitatea de analiză critică a societății este esențială aici. Astfel de cunoștințe ale lumii de azi includ de asemenea capacitatea de a anticipa, spre exemplu capacitatea de a vedea problemele și soluțiile pe termen lung și a evita analizele pe termen scurt, superficiale. Știm, dar uneori părem să uităm, că multe decizii luate azi vor avea un impact mâine, fie că se referă la restabilirea echilibrului în interiorul unui habitat altădată natural care a devenit între timp în întregime creat de mâna omului și care oferă suficientă energie sau resurse alimentare generațiilor viitoare, fie este vorba despre investițiile pe termen lung în energie nucleară sau manipulări genetice, pentru a lua doar câteva exemple;

- **competențe de natură procedurală**, care sperăm că sunt transferabile și utilizabile în numeroase situații. În plus față de diversele capacități intelectuale generale, necesare spre exemplu pentru analiză și sinteză, am dori să subliniem două capacități având o relevanță aparte pentru cetățenia într-o societate democratică: capacitatea de a argumenta, care este legată de dezbateri și de capacitatea de reflecție, și capacitatea de a re-analiza acțiunile și argumentele în lumina principiilor și valorilor drepturilor omului, de a reflecta asupra direcției și limitelor acțiunilor posibile, asupra conflictelor de valori și de interese, etc.;
- **cunoașterea principiilor și valorilor drepturilor omului și a cetățeniei într-o societate democratică**. Aceste principii și valori provin în primul rând dintr-un concept rațional, dar, la un nivel mai profund, ele necesită o concepție a ființei umane bazată pe demnitatea echitabilă și liberă a fiecărui individ.

Această ultimă familie ne aduce direct la al doilea domeniu de competențe:

- **competențe etice și opțiuni privind valorile**. Indivizii se construiesc pe ei înșiși și relațiile lor cu ceilalți în conformitate cu anumite valori. Această dimensiune etică tot mai prezentă include aspecte afective și emoționale. Unii cred că acceptarea valorilor drepturilor omului și ale democrației ar trebui să fie rezultatul unui concept rațional, în timp ce alții cred că nu este suficient să impui prin lege acceptarea ca să o și obții. Aspectele afective și emoționale sunt întotdeauna prezente atunci când cineva se consideră ca individ în relație cu alții și cu lumea. ECSD necesită multă muncă în privința acestor aspecte. Cetățenia nu poate fi redusă la un catalog de drepturi și îndatoriri, ea necesită apartenența unui grup sau a unor grupuri, aducând în joc identitățile într-un mod foarte profund. În consecință, cetățenia necesită o mutare etică care include o dimensiune emoțională personală și colectivă.

Oricât de numeroase ar părea, valorile pentru care este necesară munca de construcție și reflecție sunt orientate pe **libertate, egalitate și solidaritate**. Ele implică recunoașterea și respectarea de sine și a celorlalți, capacitatea de a asculta, reflecții asupra locului pe care îl ocupă violența în societate și cum poate fi controlată în vederea rezolvării conflictelor. Aceste valori necesită acceptarea pozitivă a diferențelor și a diversității și necesită încrederea în ceilalți. În acest sens, este necesar să mergem dincolo de conceptul îngust de toleranță, la care se face apel prea adesea. Adevărul este că toleranța nu se reduce la acceptarea diferenței, acceptare care uneori înseamnă indiferență; toleranța necesită recunoașterea propriilor limite și acceptarea celui alt ca fiind persoana în care să ai încredere; fiecare individ are nevoie de ceilalți pentru a se construi ca subiect uman; această trimitere la valori este extrem de importantă pentru a se preveni instrumentalizarea legii;

- **capacitățile de acțiune**, cunoscute și ca **competențe sociale**. Cunoștințele, atitudinile și valorile aduc sens în viața personală și socială de zi cu zi; ele se regăsesc în capacitățile de acțiune, în competențele sociale și ne ajută să dăm sens prezenței fiecăruia pentru ceilalți și pentru întreaga lume. Este un mod de îmbunătățire a capacității oamenilor de a lua inițiativă și de a accepta responsabilități în societate. O dată în plus, este imposibil să realizăm o listă exhaustivă; cu toate acestea, putem să analizăm câteva dintre aceste capacități atât de frecvent menționate:
- **capacitatea de a trăi împreună cu ceilalți**, de a **coopera**, de a construi, de a pune în aplicare proiecte și de a ne asuma responsabilități. În sens larg, această capacitate contribuie la interculturalitate, în special sub forma nevoii oamenilor de a învăța mai multe limbi. Limbile sunt privite în acest context nu doar ca instrumente de comunicare cu alți indivizi, dar, mai presus de toate, ca deschideri către alte moduri de a gândi și înțelege

și către alte culturi. Interculturalismul nu se limitează la dimensiunea lingvistică, ci implică toate aspectele culturilor, inclusiv istoria.

- **capacitatea de a soluționa conflicte în conformitate cu principiile legilor democratice**, în special cele două principii fundamentale care se referă la solicitarea opiniei unei a treia persoane neimplicate în conflict și la dezbateră deschisă care presupune audierea părților în cauză și încercarea de a ajunge la adevăr, conflictele putând fi soluționate prin mediere menită să conducă la un acord între părți sau în conformitate cu principiile juridice, caz în care decizia este luată de un terț în baza legilor și regulilor existente anterior conflictului respectiv,
- **capacitatea de a lua parte la dezbateri publice**, de a argumenta și alege într-o situație reală de viață.

Am fi putut prezenta trei competențe sub forma unui triunghi, cele trei unghiuri fiind „cognitiv”, „afectiv și valori” și „social” pentru a arăta legăturile în mod vizual. Nici o categorie nu le exclude pe celelalte și în fiecare situație aceste trei categorii sunt interdependente; acestea sunt trei dimensiuni ale prezenței fiecăruia în lume și în raport cu ceilalți. Spre exemplu, rezolvarea pașnică a conflictelor implică cunoașterea principiilor democratice care organizează această rezolvare, o atitudine personală care înseamnă să ai controlul asupra propriei violențe și să accepți să nu pui stăpânire pe lege, și capacitatea de a acționa în raport cu dezbateră. Majoritatea competențelor astfel clasificate se referă și la celelalte două domenii. Spre exemplu, argumentația și dezbateră necesită cunoștințe cu privire la tema dezbaterii, capacitatea de a-l asculta pe celălalt și de a-i recunoaște punctul de vedere, dar și aplicarea acestor capacități în situații concrete în care se află oamenii. Cetățenia eficientă este doar cea exercită de și prin acțiunile individului; pe de altă parte, cunoașteră și reflecția asupra acțiunilor individului și a semnificației sociale și personale, practice și etice a acestor acțiuni este la fel de importantă. În conformitate cu criteriile de formare și educație, accentul trebuie pus pe dimensiunea aflată într-o poziție mai dezavantajată. Un alt avantaj al acestui tip de concept este faptul că constituie un instrument care este un ajutor pentru evaluarea și reorientarea practicilor.

#### 4.2. A doua clasificare

S-a propus o a doua clasificare, în special de către Ruud Veldhuis, care distinge patru dimensiuni ale cetățeniei, dimensiuni bazate pe o analiză a vieții în societate. Aceste dimensiuni sunt: politică și juridică, socială, culturală și economică. Ca și în cazul primei clasificări, aceste dimensiuni nu sunt finite în sine, ci sunt concepute ca sprijin în clasificare și clarificarea competențelor pentru ESCD. Pentru unii, cele patru dimensiuni sunt egale; pentru alții, cea politică și juridică constituie o dimensiune transversală, problemele privind puterea și legea întâlnindu-se și în celelalte trei dimensiuni, economică, socială și culturală.

Cu riscul de a repeta unele dintre informațiile oferite în prima clasificare, vom prezenta conținutul și scopurile fiecăreia dintre aceste dimensiuni:

- **dimensiunea politică și juridică** se referă la drepturile și îndatoririle legate de sistemul politic și de lege. Sunt necesare cunoștințe de drept și de sistem politic, atitudinile democratice și capacitatea de a participa pentru a exercita responsabilitățile la toate nivelurile vieții publice;
- **dimensiunea socială** se referă la relațiile dintre indivizi și necesită cunoștințe cu privire la fundamentul acestor relații și la modul în care funcționează în societate. Competențele

sociale au o mare importanță aici. Această dimensiune este legată de altele, în special de următoarea, prin importanța valorilor, cum ar solidaritatea;

- **dimensiunea economică** se referă la producția și consumul de bunuri și servicii. Are deschidere directă către muncă și modul în care este organizată aceasta, către rezultatele muncii și distribuția lor. Necesită competențe economice, și anume cunoașterea modului în care funcționează economia mondială, inclusiv piața muncii;
- **dimensiunea culturală** se referă la reprezentările colective, la elementele imaginate și la valorile comune. Ca și celelalte dimensiuni, uneori mai mult decât celelalte, presupune competență istorică, recunoașterea unei moșteniri comune cu diferitele ei componente, o moștenire mobilă, care poate fi schimbată cu cea a altora. Cultura este de asemenea legată de capacitățile care formează baza în școlile din Europa, scrisul, cititul, capacitatea de a se mișca într-un univers lingvistic și de a dobândi unul nou. Aceste din urmă capacități sunt condiții necesare pentru ECSD.

Deși sunt diferite ca prezentare, ambele clasificări pun accentul pe importanța construirii unei conștiințe critice sociale, adică conștiința apartenenței la lume, o „cetățenie-parteneriat” care presupune că cetățeanul își asumă responsabilitățile în viața zilnică, dar și că este nevoie de o dimensiune mai vastă dincolo de preocupările imediate, la nivel local. O astfel de conștiință socială, dar și istorică și geografică, presupune dezvoltarea capacității de a se gândi și la ceilalți și a crea un forum public de dezbateri.

## 5. PRACTICI

ECSD nu este numai un concept teoretic, ci, mai întâi de toate, o invitație zilnică, și anume o invitație zilnică la exercitarea libertăților în cadrul stabilit de legile democrației și a drepturilor omului și la acțiune în vederea întăririi acestor drepturi și libertăți pentru toți oamenii. Cu toate acestea, să ne amintim că nimic nu este mai absurd decât să pui față în față teoria și practica, reflecția și acțiunea. A trăi înseamnă a gândi și a acționa; a gândi și a acționa înseamnă a trăi. Experiența este conceptuală: acțiunea ne pune întotdeauna în legătură cu circumstanțele și cu contextul în care are loc și cu percepțiile participantului despre lume și cu relațiile umane. Activitățile Consiliului Europei, în special cele întreprinse în cadrul proiectului ECSD, încearcă în consecință să combine aceste două fațete ale educației.

Problema relației dintre teorie și practică nu este deloc retorică. Am moștenit abordări ale acestei relații în educație care oscilează între doi poli, nici unul fiind satisfăcător luat separat: unul dintre poli, fiind în favoarea predării conținutului și a cunoștințelor despre drepturile omului și cetățenie într-o societate democratică, se bazează pe rațiune, care se presupune că generează un comportament în conformitate cu aceste cunoștințe; al doilea pol izolează experiența și poate da naștere unei conștientizări profunde a nevoii de a acționa în conformitate cu drepturile omului și cetățenia într-o societate democratică, iar tăria acestei nevoi va genera ulterior un comportament corespunzător.

### 5.1. Grupuri-țintă și domenii de intervenție: toți indivizii, toate instituțiile

ECSD este orientată către toți indivizii, indiferent de rolul acestora în societate. În nici un caz nu poate fi rezervată celor care sunt marginalizați și în pericol să fie excluși. Bineînțeles, cunoașterea drepturilor lor este esențială pentru ei dacă vrem să poată scăpa din acest proces de retrogradare, dar cunoașterea drepturilor și îndatoririlor este de asemenea necesară celor care trebuie să exercite puterea la orice nivel în societate și în special celor care dețin o parte a

autorității publice. ECSD nu poate fi un mijloc pentru cei aflați la putere de a impune un fel de acceptare socială asupra celorlalți. Cea mai mare responsabilitate civică, dacă o astfel de clasificare este relevantă aici, este aceea a persoanelor care au putere și responsabilitate mai mare în societate.

În consecință, ECSD depășește mediul școlii în care a fost aplicat inițial. Se dovedește a fi o nevoie resimțită de oameni în viața lor și în diversele sfere ale existenței lor. „Inițiatives privind cetățenia” – o trăsătură cheie pentru proiectul ECSD – ilustrează importanța acestei noi abordări. Le vom prezenta mai întâi, înainte de a analiza școlile și alte posibilități de inițiatives pentru acțiunile de promovare a cetățeniei într-o societate democratică.

## **5.2. Inițiatives privind cetățenia**

Inițiativesle privind cetățenia sunt forme noi, inovatoare de gestionare a vieții democratice. Ele includ orice inițiativă (centru, instituție, comunitate, cartier, oraș, regiune, etc.) unde se încearcă definirea și punerea în aplicare a principiilor cetățeniei într-o societate democratică. Acest tip de inițiativă este o practică, o serie de practici, care vor ilustra sensul contemporan al cetățeniei și structurile pe care se sprijină. Aceasta este definiția acestui concept, specific pentru proiectul „Educația pentru cetățenie într-o societate democratică”, așa cum a fost stabilită în proiectul de activitate pentru 1998<sup>9</sup>. Astfel, aceste practici devin un mijloc în plus de punere în aplicare a educației privind cetățenia într-o societate democratică prin comparație cu abordările tradiționale, care se concentrează în principal pe instituțiile existente, cum ar fi școlile. Aceste instituții sunt ideale pentru lucrul cu tinerii care nu se simt în largul lor sau nu au rezultate bune la școală și fac parte dintr-o perspectivă de învățare de-a lungul vieții.

Aceste inițiatives și modul în care sunt definite, studiate și utilizate reflectă în mod clar noua forță pe care o are ECSD. Spre exemplu, inițiativesle acoperă o gamă largă de proiecte, încurajează formarea de parteneriate, aduce împreună mai mulți participanți, explorează diferitele forme de participare, combate excluderea și așa mai departe; ele se bazează pe valorile și procesele democratice pe care intenționează să le promoveze și consolideze. În cadrul acestor inițiatives, dezvoltarea competențelor ECSD se combină cu acțiunea pentru a le construi și consolida. Inițiativesle pot astfel include o serie de activități – coordonare cu proiectele locale, crearea de comitete de comunicare interculturală pentru a media între diferitele comunități, învățându-i pe tinerii din zonele mai sărace care le sunt drepturile și responsabilitățile, crearea de proiecte în vederea reconcilierii comunităților aflate în război și crearea unui climat democratic în școli, etc.<sup>10</sup>. Oriunde s-ar desfășura, aceste activități oferă ocazii de exprimare și negociere, identifică nevoi de formare și pun accentul pe nevoia autorităților de a adopta o atitudine deschisă și pozitivă. Una dintre cele mai promițătoare linii de construire a mediului european democratic este stabilirea dialogului dintre toate aceste inițiatives prin intermediul noilor tehnologii. Acest dialog ne poate ajuta să-i scoatem pe acei indivizi preocupați din mediile lor adeseori înguste și restrictive pentru a face schimburi de experiență și pentru a lua noi inițiatives.

## **5.3. Practicile din mediul școlar**

---

<sup>9</sup> Vezi documentul DECS/CIT (98) 38 rev.

<sup>10</sup> Vezi documentul DECS/EDU/CIT (99) 40.

În momentul de față școlile sunt foarte criticate. Nu este acum momentul să analizăm argumentele foarte contradictorii care se vehiculează și imperativele la fel de contradictorii impuse școlilor. Spre exemplu, cum putem asigura un nivel minim de acces echitabil la cunoștințe și învățarea deprinderilor când școlile clasifică, îndepărtează și exclud oamenii chiar la cererea societății? Cum putem să împiedicăm ca recunoașterea diversității culturale și a diferitelor tipuri de inteligență și moduri de a învăța să nu conducă la izolarea în identități distincte și la accentuarea inegalităților? Ar trebui probabil să nu uităm că acolo unde este vorba despre educația pentru cetățenie într-o societate democratică, dacă școala se prăbușește, societatea se prăbușește și ea, și sunt adeseori singurele instituții stabile care se ocupă de un întreg segment de vârstă și încearcă din răputeri să îndepărteze amenințările aduse coeziunii sociale. Din nou, aici școala nu poate reface singură coeziunea socială și nici nu poate transmite valori, pentru că face parte dintr-o lume unde această coeziune se prăbușește și se transformă, unde aceste valori sunt zilnic sub tirul violenței fizice și psihice și unde există o forță exercitată de un fel de concurență financiară care ignoră însuși conceptul de solidaritate. Violența și concurența aceasta sunt transmise zilnic de mass-media.

Dincolo de judecățile cu privire la școli și de schimbările care au loc, aceste instituții sunt încă vitale în ceea ce privește educația cu privire la cetățenie într-o societate democratică. În școală, trebuie avute în vedere cele trei tipuri de competențe identificate în prima clasificare: competențele cognitive, competențele etice și competențele legate de acțiune. Există trei moduri diferite de a ne preocupa de aceste competențe: viața școlară, și anume toate aspectele legate de școală ca mediu de viață și social, cu regulile sale colective, conflictele interpersonale, momentele și ocaziile de cooperare, etc.; lecțiile propriu-zise care reprezintă rațiunea de a fi a școlii; și momentele, locurile și ocaziile pentru inițiative spontane ale elevilor în afara activităților de predare propriu-zise. Deși ECSD este inclusă în școli, trebuie amintit că ECSD trebuie să asocieze îndeaproape construirea cunoștințelor, practicii și acțiunii cu reflecția critică asupra fiecăruia dintre aceste elemente, pentru a lucra la principiile și valorile care pun în valoare această formă de educație și care le explică. Dacă școala trebuie să educe oamenii cu privire la cetățeni într-o societate democratică, trebuie să se asigure permanent că modurile în care funcționează nu contravin cu drepturile omului. Nu este vorba despre a transforma școala într-un forum permanent, ci mai degrabă despre introducerea de structuri, cum s-a întâmplat în numeroase locuri, în vederea realizării dialogului, schimburilor, reglementării și participării. Subliniem pe de o parte nevoia de a lăsa elevii să fie în poziția de a lua inițiative și de a-și exercita responsabilitățile și pe de altă parte importanța creării unor moduri de a conduce școala care să permită tuturor, tineri și adulți, să vadă că drepturile lor sunt respectate. Acestea sunt aceleași orientări fundamentale care formează baza inițiativelor privind cetățenia.

Educația în școală are la bază un conținut de predare și formare organizat în discipline și materii. Din punctul de vedere al comportamentelor și relațiilor între indivizi, toate aceste materii sunt avute în vedere pentru că situațiile de predare și formare aduc la un loc indivizi ale căror activități trebuie să respecte principiile drepturilor omului. Este posibil ca aici din nou să se pună un prea mare accent pe competențe ca ascultarea, dialogul, participarea și responsabilitatea.

În ceea ce privește conținutul, cele patru dimensiuni, politică și juridică, socială, economică și culturală, se află bineînțeles pe primul loc. Aceasta oferă un loc privilegiat tuturor disciplinelor de științe sociale, care, studiind societăți trecute și prezente, construiesc modalități de înțelegere a vieții sociale, economice, politice și culturale, modalități care includ

o dimensiune istorică și una teritorială și care se află în relație cu valorile și concepțiile umane.

Dacă științele sociale ocupă un loc firesc, alte materii sprijină puternic ECSD. Acest lucru a fost demonstrat de mai multe studii. Este cazul limbilor moderne și a educației artistice, tot ceea ce are legătură cu creația și schimburile culturale. A învăța o limbă străină înseamnă să înveți o cultură, un alt mod de a categorisi și clasifica lumea și astfel de a-ți construi gândurile și emoțiile. A-ți dezvolta educația artistică înseamnă să înveți alte limbaje decât cel vorbit pentru a explica lumea și relația ta cu ea, înseamnă să te întâlnești cu munca altora. Acest lucru extinde inițiativele precise și activitățile pentru a construi competențele cerute de cetățenie într-o societate democratică. Științele aduc și ele o contribuție vitală, mai întâi în termeni de conținut, având în vedere că lumea în care trăim este tot mai mult influențată de știință și tehnologie, și în al doilea rând în termeni de metode și formare intelectuală, în special critică, prin inculcarea dorinței de a afla adevărul, de a căuta argumente raționale, de a folosi un limbaj clar și de a face apel la imaginație.

La această listă scurtă de materii tradiționale de predare oferite în gimnaziu și în unele cazuri și în școala primară, ar trebui să adăugăm noile tehnologii care, în întreaga diversitate a formelor lor fizice, a potențialității și utilității lor, își au și ele locul în ECSD. Înțelegerea și deprinderea lor ne conduce la noi competențe pentru care este nevoie de educație și formare.

Indiferent de domeniu sau conținut, toate studiile recente subliniază independența elevilor sau a celor care învață față de aplicarea metodelor active care necesită inițiativă, descoperire, spirit de cercetare, responsabilitate și experimentare riguros structurată și gândită.

În cele din urmă, școlile se îndreaptă tot mai mult către fenomene care, până de curând, se aflau tot mai mult în afara experienței lor zilnice – fenomene grupate acum împreună la rubrica „violență”. Studiile privind violența în școli în ultimii zece ani nu ne permit să facem generalizări grăbite. Încă o dată, este important să evaluăm gama de situații și varietatea de activități pe care le include termenul „violență”. Este absolut esențial să luăm în calcul această diversitate pentru a evita impunerea de planuri greșit concepute și luarea de măsuri și decizii care nu vor face decât să înrăutățească problema. Deși școala nu poate face totul, nu poate remedia singură bolile sociale și deși este afectată de conflictele și contradicțiile societăților noastre, are o contribuție vitală la abordarea și rezolvarea problemelor legate de violență. Ca și în alte contexte și în mod aproape arhetipal, toate studiile referitoare la violență concluzionează că eforturile privind abordarea problemei violenței trebuie să se concentreze îndeaproape, pe situații concrete, și că este nevoie de un angajament clar din partea adulților, de cooperare între aceștia, discuții frecvente, purtate cu răbdare cu elevii și cu tinerii, construirea unor modalități de comunicare și utilizarea metodelor de soluționare a conflictelor bazate fie pe mediere sau, în cazurile mai serioase, pe sistemul juridic. O asemenea acțiune se bazează întotdeauna pe principiile și valorile drepturilor umane. Spre exemplu, soluționarea conflictelor implică chemarea unei terțe părți și desfășurarea unei dezbateri în contradicție. Aceasta înseamnă că adulții trebuie să adopte atitudini și comportamente responsabile; nu putem cere mai multă responsabilitate din partea tinerilor și apoi să ne comportăm ca și cum aceste situații nu ar fi importante. În cele din urmă, trebuie acordată o atenție aparte victimelor. Legea pedepsește, protejează și compensează; mai exact, le cere celor aflați în poziții de autoritate și care au responsabilitatea să se asigure că încălcările și delicturile sunt pedepsite, că victimele sunt despăgubite și îngrijite și că oamenii sunt protejați împotriva actelor de violență și a altor încălcări ale drepturilor lor.

Un aspect final referitor la școală este educația cu privire la drepturi. În multe țări, tinerii intră în general în posesia deplină a drepturilor lor cu ocazia majoratului (stabilit în general la vârsta de 18 ani), dar aceasta nu înseamnă că până la această vârstă nu au drepturi. De aceea, ei ar trebui să fie învățați despre aceste drepturi și semnificația lor. Scopul nu este de a forma avocați, ci cetățeni care să își cunoască drepturile și responsabilitățile și care să poată astfel acționa în societate în baza acestor drepturi. Când împlinesc această vârstă, tinerii nu trec brusc de la o stare de totală dependență de părinții sau tutorii lor, la o stare de totală libertate. Drepturile minorilor variază de la un stat la altul, dar minorii sunt supuși oriunde anumitor obligații specifice, iar drepturile lor se înmulțesc odată cu vârsta. Ca și în alte domenii ale ECSD, aceasta nu este o abordare teoretică, ci o inducție în cetățenia de zi cu zi care se concentrează asupra vieții zilnice, încercând să ofere un cadru pentru explicarea principiilor și valorilor pe care se bazează. Această preocupare pentru educația cu privire la drepturi nu este foarte evidentă în anumite studii, în special în relație cu o anumită inițiativă privind cetățenia, dar este adesea prezentă și este de ajutor în multe rapoarte.

#### **5.4. Educația permanentă și alte domenii**

Un alt domeniu al ECSD este educația și formarea permanentă. Opiniile sunt unanime cu privire la acest subiect. În ziua de astăzi este de neconceput ca educația unei persoane să se termine odată cu încheierea școlii sau universității. Educația în școală este un drept recunoscut în toate statele democratice, iar punerea în aplicare a acestui drept are ca rezultat crearea de instituții ad-hoc; același lucru ar trebui să se aplice și în cazul educației permanente. Aceasta necesită politici economice și educaționale cuprinzătoare. Educația nu poate fi redusă doar la aspectul tehnic sau profesional; trebuie să includă și tot ceea ce înseamnă individ, lucrător și cetățean. Fie că este concepută pentru a menține nivelul înalt de calificare al unora sau pentru a permite reintegrarea unor categorii excluse, dimensiunea cetățeniei este întotdeauna prezentă.

Printre categoriile țintă ale formării permanente, un loc aparte trebuie acordat celor care sunt responsabili cu educația și formarea, fie în școli, fie într-un alt cadru instituțional. Prea adeseori autoritățile publice nu reușesc să ajungă la concluziile potrivite pornind de la declarațiile referitoare la educație și formare pentru cetățenie într-o societate democratică sau formarea formatorilor. Importanța acordată formatorilor provine din interesul de a ajunge la cât mai mulți indivizi și grupuri și din nevoia de a avea „intermediari” special pregătiți pentru această activitate.

ECSD permanentă se desfășoară în numeroase locuri. Locul de muncă și firma sunt printre cele mai importante. Deși este adevărat că firmele nu formează cetățeni, ca și alte instituții sociale, ele au datoria să funcționeze în conformitate cu drepturile omului, fie că este vorba de drepturi exprimate colectiv sau individual. De aceea, și firmele sunt locuri de formare pentru cetățenie.

În cele din urmă, ne vom referi încă o dată la nevoia de a lua în calcul indivizii sau instituțiile care, într-un fel sau altul, au sau vor avea autoritate asupra celorlalți. Eforturile de introducere a formării în domeniul cetățeniei într-o societate democratică în instituțiile de învățământ superior și în mass-media sau în instituțiile publice, cum ar fi forțele de poliție și sistemul juridic, sunt amândouă necesare și de dorit. Amintim din nou că este important să ascuți, să ai în vedere proiectele lansate de societatea civilă și să privești autoritatea publică ca un serviciu pentru cetățeni.

## 5.5. Abordări convergente, dificultăți similare

Toate aceste practici și experiențe, toate aceste locuri și inițiative scot la iveală nevoi comparabile. Peste tot se pune accentul pe importanța dialogului, a ascultării și a luării în calcul a ceea ce spun oamenii, pentru a da forță ideilor lor și a celor care le exprimă. Este apărut spiritul de inițiativă, participarea și responsabilitatea, care necesită acțiune și practici care cer angajare personală și timp. Aici poate fi respectat cel mai bine ECSD ca proces. Parteneriatele și cooperarea sunt întotdeauna necesare, între indivizi, asociații, ONG-uri și alte grupuri și între asociații și autoritățile locale și alte autorități. Într-o astfel de atmosferă de dialog și parteneriate realizate împreună cu alții se experimentează și se construiesc relațiile. În cele din urmă, în situații având un scop de formare mai explicit, se pune accentul pe studiile de caz ca exemple care trebuie rezolvate și ca mijloace care dau formă tangibilă principiilor și valorilor cetățeniei într-o societate democratică.

Cu toate acestea, situația este departe de a fi utopică. ECSD întâmpină numeroase dificultăți. Aceste dificultăți provin în general din diverșii factori și multiplele situații pe care le-am prezentat pe scurt în contextul lor. Problema este că uneori condițiile socio-economice nu sunt cele potrivite; excluderea din formele principale de integrare în societate, în special din muncă, fac dificilă învățarea regulilor și responsabilităților. Credințele și bunul simț sunt uneori obstacole pentru cetățenie într-o societate democratică; oamenii nu au încredere într-o metodă de soluționare a conflictului care respectă principiile democratice; în schimb forța sau chiar răzbunarea individuală este o soluție mult mai acceptată; alți oameni nu înțeleg de ce trebuie să respecte principiile democratice când regulile concurenței spun că cel puternic câștigă și implicit cel slab pierde, când trișorii sunt cel mai adesea câștigători și celor care nu au acces la paradisul fiscal nu le rămâne decât paradisul artificial. Alți oameni subliniază existența limitelor practicilor deschise, implicând participare, în școli; chiar și atunci când acest scop nu este pus la îndoială, există multă rezistență față de el, atât din partea adulților cât și a tinerilor. Din categoria adulților, profesorii au beneficiat întotdeauna de puțină pregătire în acest domeniu și se ascund mereu în spatele programei și curriculumului, autorităților școlare nu le place să renunțe la nici una dintre puterile lor, iar prezența părinților este considerată problematică și chiar opusă uneori direcției urmărite; pe de altă parte, elevii nu au suficientă încredere pentru a se implica, consideră că întâlnirile comitetelor elevilor sunt plictisitoare și adeseori consideră că se dă prea puțină atenție opiniilor lor.

Alte dificultăți rezultă din situațiile diferite existente în diversele țări, în funcție de istoria lor. Numeroase studii fac distincția între fostele țări comuniste și celelalte țări, pentru că primele au traversat o lungă perioadă de totalitarism care le-a izolat de instituțiile democratice. Această distincție trebuie tratată cu grijă. În primul rând, aceste țări nu au aceeași istorie, având în vedere că unele dintre ele au cunoscut democrația înainte de cel de-al doilea război mondial, iar altele au puțină experiență sau chiar deloc în acest domeniu. În al doilea rând, unele dintre celelalte țări au cunoscut lungi perioade de dictatură. În ultimul rând, statele democratice mai consolidate sunt surprinse de ruperea legăturilor sociale și politice care fac loc unor probleme și provocări cu care cu toții ne confruntăm și trebuie să le rezolvăm, bazându-ne pe principiile și valorile cetățeniei într-o societate democratică și ale drepturilor omului.

## 6. RISCURI ȘI PERICOLE

După ce și-au formulat conceptele și clasificările competențelor și după ce au analizat importanța ECSD, gama de practici implicate și diversele modalități în care este introdusă în școli și în alte locuri, mulți autori ne avertizează cu privire la riscuri și pericole. Înainte de a încheia acest studiu și de a sublinia încă o dată importanța ECSD, problemele specifice și tensiunile care intervin, vom face o listă a riscurilor și pericolelor comune, inclusiv unele care au fost deja menționate:

- extinderea *ad infinitum* a competențelor vizate de ECSD și a domeniilor implicate. La extremă, având în vedere că cetățeanul este o persoană informată și responsabilă, capabilă să ia parte la dezbaterile publice și să facă alegeri, nimic din ceea ce este omenesc nu trebuie să-i fie necunoscut, nimic din ceea ce se experimentează în societate nu trebuie să fie străin de cetățenia într-o societate democratică. Riscul este real și întâlnim numeroase situații în care, în numele acestei extinderi, ECSD este redusă în mod paradoxal la predarea comportamentelor colective care corespund obiceiurilor noastre culturale. Acest aspect al educației este adeseori foarte important, dar ECSD trebuie să abordeze într-un fel sau altul problemele de putere și de drept, altfel nu este nici democratică, nici cetățenească;
- birocratizarea instituțiilor de formare și educație și eșecul profesorilor și a formatorilor în împărțirea puterii. Această problemă se pune deja în școli și este tot mai acută în educația adulților: ceea ce au de spus elevii și cei care studiază trebuie luat în serios. Opinia lor este autentică, trebuie ascultată, luată în considerare ca atare, chiar dacă este în același timp supusă obiectului, atenției și sprijinului activității de formare și educație;
- limitarea ECSD la situațiile dificile. Criticăm tendința frecventă de a acorda interes ECSD doar în cazul persoanelor aflate în pericol de excludere sau în situații sociale și economice dificile. Dacă uităm nucleul ideii de cetățenie și competențele pe care le necesită, există riscul să fim reduși la o vagă moralitate de comportament care, indiferent de calitatea profesorilor și a formatorilor, devine o întreprindere de normalizare a corpului și a minții. Acest nucleu necesită oare atenție atât pentru educația și formarea celor care se află în situația de a exercita responsabilități sociale sau de a deține o parte din autoritatea publică? Avansarea ideilor de responsabilitate și participare implică acceptarea unui risc major, și anume acela al împărțirii puterii. Se vorbește prea mult despre riscul că împuternicirea oamenilor „de la periferie” va conduce la a le da drepturi fără a le da și îndatoriri, ca și cum ne-am teme că acești „marginali” ar cere drepturi pe care cei aflați la putere preferă să le aibă sub control;
- reducerea ECSD la nivel local, de grupuri, întâlnite în viața de zi cu zi. Munca în această direcție este foarte utilă, iar integrarea este adesea o condiție pentru construirea unei identități. Dar într-o lume care este foarte deschisă, în care există libera circulație a bunurilor, și în special a celor culturale și a informației, alte referințe sunt foarte prezente și trebuie avute în vedere, probabil în legătură cu nivelul local sau poate că nu. În cele din urmă, nu trebuie uitat că în timp ce unele persoane se află în dificultate la nivel local, iar lupta pentru reintegrarea lor necesită reintegrare locală, alții gândesc imediat la scară continentală și globală. A gândi la aceste niveluri este tot o competență necesară pentru a înțelege și a-și exercita drepturile de cetățean;
- ambiguitatea de cuvinte și reducerea lor la ceea ce ne convine la un moment dat. Am încercat să analizăm, pe cât de des s-a putut, conceptele și competențele ECSD punându-le în discuție și testându-le. Nici unul dintre aceste concepte și nici una dintre aceste competențe nu poate fi închisă între limite și sensuri stricte, închise, stabile și unice. Astfel, fiecare dintre ele poate fi reanalizată atât din punct de vedere teoretic, cât și cu trimitere la contextul în care este folosită și la situația avută în vedere. Cuvântul „toleranță” este un exemplu potrivit în acest sens;

- alunecarea politicului către cultural. Actualul fenomen de globalizare și criza instituțiilor noastre politice și democratice îi determină pe unii să caute în cultură afirmarea de noi drepturi capabile să recunoască alte entități publice decât cele care au dominat până acum universul politic și democratic. Economia de piață, democrația și statele democratice, diversitatea culturală, identitatea colectivă și libera circulație a persoanelor (într-o anumită măsură), ideile (aflăte sub controlul câtorva companii puternice), bunurile (în creștere), tot atâtea concepte și realități care nu au fost încă interogate, atât în sine, cât și pentru relațiile pe care le au.

## **PUNCTE DE SUSPENSIE**

Drepturile omului, cultura și cultura democratică nu se iau ca gripa! Nu e normal să considerăm ființele umane ca fiind egale sau să stabilim că toți trebuie să participăm la crearea legilor, că libertatea este primul bun al umanității sau că deschiderea către ceilalți este o condiție anume pentru existența libertății. Toate acestea trebuie învățate, iar învățarea necesită angajare din partea cetățenilor, educatorilor și formatorilor. Oricare ar fi convingerile lor, acțiunile nu au o nici o valoare dacă societatea și autoritățile, publice sau private, nu îi sprijină nu numai cu cuvinte, care ar fi exagerate dacă ar acționa în mod compatibil cu drepturile omului și democrația. ECSD poate avea sens doar dacă există o corespondență autentică cu restul societății.

Nimic nu poate fi luat de bun, iar solicitările sunt numeroase. Este important să nu uităm niciodată contribuția teoretică și practică a conceptului de democrație într-o societate democratică. Câteva cuvinte cheie utilizate în acest studiu, provenind din textele Consiliului Europei și care se află la baza studiului, ilustrează nevoia unui asemenea cadru de referință: libertate, egalitate, participare, responsabilitate, solidaritate. Libertatea sub formă de capacitate de acțiune, egalitatea ca acces al tuturor la bunurile de bază și servicii pentru a proteja demnitatea umană, participarea ca nevoie de a contribui la interesul public, responsabilitate pentru sine însuși, pentru alții și pentru viitorul lumii, și solidaritate între oamenii care traversează barierele politice, culturale și sociale. Acestea sunt și rămân nucleul educației privind cetățenia într-o societate democratică.